

ESKİ TÜRK ŞİİRİ

REŞİD RAHMETİ ARAT

YAYIN NO: 1151

ESKİ TÜRK ŞİİRİ
Reşid Rahmeti Arat

© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 50417

1-4. Basımlar: Türk Tarih Kurumu, 1965-2007
Bilge Kültür Sanat'ta 1. Basım: Ocak 2024

ISBN: 978-625-8274-51-6

Kapak: *Deniz Şensöz*
Baskı-Cilt: *Çevik Matbaacılık*
Davutpaşa Cad. Besler İş Merkezi No: 20/18-19 Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 501 30 19
Kapak Baskı: *Şekil Ofset*

BİLGE KÜLTÜR SANAT

Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 1 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (0212) 520 72 53 (Pbx)

bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

REŞİD RAHMETİ ARAT ve ESKİ TÜRK ŞİİRİ

Reşid Rahmeti Arat 1900 yılında Tataristan'ın başşehir Kazan'a 45-50 km mesafedeki Eski Ücüm köyünde doğdu. Ailesi ona Gabdurraşid Rahmatı adını verdi.

Kaderin rüzgârı onu önce Berlin'e savurdu. Berlin'de büyük Türkolog Willi Bang-Kaup'un öğrencisi oldu. Öğrenciliği esnasında Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi'nde korunan eski Uygur metinleri koleksiyonunu tasnif ederek geçimini sağladı. Doçentlik tezini yazdığında 30'lu yılların başı idi. Alman polisi onun Almanya'yı terk etmesini istedi. O da artık ülkesinin olmadığını, kendisinin haymatlos = ülkesiz olduğunu söyleyerek Alman vatandaşlığına geçme başvurusunu yaptı.

Bu sıralarda Türkiye'de Dârülfünûn lağvedilerek yerine Üniversite kuruluyordu. Onun durumunu bilen Ahmet Caferoğlu konuyu Fuad Köprülü'ye anlattı. Köprülü de Atatürk'e "Berlin'de Tatar kökenli bir Türk var. Doçentlik tezini savunarak doçent unvanını almış. Tataristan komünistlerin işgali altında olduğu için Tataristan'a dönemiyor" deyince Atatürk onun eserlerini incelemiş, "Sekiz Yükme" metni ile "Oğuz Kağan Destanı (Die Legende von Oghuz Kaghan)" adlı eserlerini beğenmiş ve "bu Türk'ü İstanbul Üniversitesi'nde profesör olarak görevlendiriniz Fuad Bey" buyurmuştur. Öngörü, sezgi budur. Böylece Türk filolojisinin temeli de İstanbul Üniversitesi'nde atılmış oldu. Gabdurraşid Rahmatullin, adını Reşid Rahmeti olarak Türkçeleştirdi. Birkaç yıl sonra da kendisine Eski Türkçe Arıg at "temiz isim" kelimesinden gelen Arat soyadını aldı.

Türk gramerciliğinin babası olan Ord. Prof. Dr. Reşid Rahmeti Arat İstanbul Üniversitesi'nde 31 yıl çalıştı. 64 yaşında iken 29 Kasım 1964 Pazar günü geçirdiği bir kalp krizi sonucunda aramızdan ayrıldı. Bu sırada Türk Tarih Kurumu'nda ESKİ TÜRK ŞİİRİ adlı son eseri basılıyordu. Arat'ın doçenti Muharrem Ergin bu eserin tashihlerini yaptı ve *Eski Türk Şiiri*, ölümünden bir yıl kadar sonra 1965 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlandı.

Eski Türk Şiiri'nde 35 metin yer almaktadır. 1.-59. sayfalar arasında yer alan yedi metin Mani dini muhitinde yazılmış manzum parçalar olup ilk kez Albert August von Le Coq tarafından yayımlanmıştır.

61.-242. sayfalar arasında yer alan 8.-27. metinler Burkan (Budist) dini muhitinde yazılan metinlerdir. 8.-15. metinler BM Or. 9212/108'de kayıtlı olup ilk kez R. R. Arat tarafından okunmuştur.

243.-267. sayfalar arasında yer alan İslâmî muhitte yazılmış 28.-33. metinler ilk kez W. Bang-Kaup ile R. Rahmeti tarafından okunmuştur.

269.-275. sayfalar arasında "Nazım ile ilgili parçalar" başlığı altındaki bölümde 14 atasözü yer almaktadır.

277.-305. sayfalar arasında yer alan son metin W. Bang-Kaup ile A. von Gabain tarafından ilk kez TT I'de yayımlanan bir fal kitabıdır.

307.-438. sayfalar arasında metinlerde geçen kelimeler ile ilgili açıklama notları yer almaktadır.

439.-506. sayfalar arasında ise metinlerin tıpkıbasımları yer almaktadır.

Eski Uygur Şiiri hakkında toplu olarak yazılan ilk eser *Eski Türk Şiiri* adlı bu eserdir. Eski Türkçe ile ilgilenen her Türkoloğun kitaplığında yer almalıdır.

KIZLARIM
SÜYÜM ve AYSU'YA
SEVGİLERİMLE
İTHAF EDİYORUM

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>Sahife</u>
ÖNSÖZ	IX-XXIII

I.

MANİ MUHİTİNDE YAZILAN ESERLER	1- 4
1. İLÂHÎ (TAN TANRI)	5- 9
2. İLÂHÎ (PARLAK, GÜÇLÜ, BİLGE TANRI)	10- 13
3. MEDHİYE (ADRINÇUR TİĞİN)	14- 17
4. ŞİİR (ADRINÇUR TİĞİN)	18- 21
5. ÖLÜM TASVİRİ	22- 25
6. CEHENNEM TASVİRİ	26- 29
7. BÜYÜK İLÂHÎ (MANİ İÇİN)	30- 59

II.

BURKAN MUHİTİNDE YAZILAN ESERLER	61- 64
8. ÖYLE YERLERDE	64- 67
9. ON TÜRLÜ İYİLİĞİN MEDHİ	68- 79
10. OTUZ BEŞ BURKANA SAYGI	80-101
11. ALFABE SIRASINA GÖRE	102-115
12. GEVEZELİK BOYASI (ÇİSUYA TUTUNG)	116-125
13. ÇEŞİTLİ PARÇALAR (PRATYAYA-ŞİRİ)	126-127
A. ON TÜRLÜ NİYÂZ USÛLÜ	127-128
B. ARA - PARÇASI	128-129
C. CANLILARA FAYDALI OLMAK	129-130
D. ARA - PARÇASI	130-131
E. İTİRAF	131-132
F. DOĞRU YOL	132-133
G. İYİ DİLEK	133-147
14. AYRI PARÇALAR (PRATYAYA -ŞİRİ)	148
A. İNANÇ	148-149
B. İYİ NİYET	149-153

	<u>Sahife</u>
15. HİKMET FAZİLETİ	154-161
16. SAMANTABHADRA NİYÂZİ (KALIM KEYŞİ)	162-171
17. MAYTRİ	173-175
18. İSTİÇFAR	177-183
19. ABİTA TANRI (A - B)	185-187
20. İSTİĞRAK İLE İLGİLİ PARÇALAR (Kİ - Kİ) A - C	189-211
21. HÂTİME DUASI	213-215
22. HÂTİME DUÂSİ (BUYAN KAYA KAL)	216-223
23. HÂTİME DUÂSİ (KÜNÇÜK IDUK KUT)	225-227
24. HÂTİME DUÂSİ	229-231
25. HÂTİME DUÂSİ (KAMALA ANANTA-ŞİRİ)	233-235
26. HÂTİME DUÂSİ (SILIG TİGİN)	236-239
27. HÂTİME DUÂSİ	241-242

III.

İSLÂM MUHİTİNDE YAZILAN ESERLER	243-246
28. AĞIT	247-249
29. AYRILIŞ	251-253
30. ARKADAŞLIK	255-257
31. BİLGİ	258-259
32. FÂZİLET	261-263
33. İYİLİK VE DOĞRULUK	265-267

IV.

NAZIM İLE İLGİLİ PARÇALAR	269-271
34. ATA-SÖZLERİ	272-275
35. FAL KİTABI	277-305
NOTLAR	307-438
FAKSİMİLE	439-506

Ö N S Ö Z

Türk milletinin fikir hayatı ile olduğu kadar, onun san'at ve musiki duygusu ile de yakından ilgili bulunan türk şiiri başlangıcından bugüne kadar, şüphesiz, bir çok inkişaf merhaleleri geçirmiştir. Bu inkişafta türk muhitinin kendi içerisindeki oluşlar yanında, onun temasta bulunduğu diğer kültür muhitlerinin de hissesi bulunması tabiidir. Beşeriyetin vücûda getirmiş olduğu müşterek medeniyetin şu veya bu bölümüne her millet, az veya çok miktarda, kendi ibdâ ve icad kudretinden de bir şeyler eklemiş bulunduğu gibi, başkalarının vücûda getirdiği kıymetlerden de istifade etmiştir. Bu müşterek hayâtın tamamen dışında kalan bir cemiyet tasavvur edilemez. Burada mühim olan cihet, bu karşılıklı te'sirlerin ilim ışığı altında aydınlatılması ve her milletin iştirâk etmiş olduğu sâhalardaki faâliyeti ile onun icad kudretinin te'bârüz ettirilmesi ve böylelikle bunun bugünkü ve yarınki faâliyetlerine destek olmasının sağlanmasıdır. Bugün beşeriyetin elde etmiş olduğu maddî ve mânevî varlıklar tek başına hiç bir millete mal edilemediği gibi, bu müşterek kıymetlere kendisinden hiç bir şey eklememiş olan bir millet de tasavvur edilemez. Şimdiye kadar bir çok kültür merhaleleri geçirmiş olan türk milletinin de, şark ve garp kültür sâhaları arasında bütün tarih seyri boyunca büyük bir faâliyet göstermek suretiyle, bu müşterek medeniyetin gelişmesinde yaratıcı ve ulaştırıcı olarak, mühim bir rol oynamış olduğunda hiç şüphe yoktur.

Mânevî varlıklar içinde, milletlerin en asıl hazinelerini içine alan ve mâlzemesinin âdiyetinde hiç bir tereddüde yer bulunmayan faâliyet sâhalarından birini edebiyat teşkil eder. Bunun, dilden başka, duygu ve âhenk dalgaları ile de bağı olanı şiirdir. Türk şiirinin inkişâfı ile ilgilenenler bunu, kesiksiz bir şekilde, XI. asırda kaleme alınmış olan *Kutadgu Bilig* ile aynı asırda tesbit edilen Mahmud Kâşgarî'deki şiir nümûnelerine kadar tâkip edebilirler. Pek az istisna ile türklerin bugün de içinde buldukları islâm kültürü çerçevesi dâhilinde yazılmış olan bu manzum eserlere, tarih bakımından bir az daha eski olan ve islâm muhiti dışında, Mani ve Buddha muhitlerinde kaleme alınan eserler ilâve edilebilir. Türklerin daha önce dâhil buldukları şamanlık muhitinden fikir ve şekil itibarı ile çok güzel edebî nümûneler muhâfaza

edilmiş ise de, bizi burada yakından ilgilendiren manzûm eserler hakkında henüz bir bilgi edinmek imkânı bulunmamıştır. Mahmud Kâşgari'deki parçaların bâzılarını belki de bu devire idhâl etmek mümkündür. Eski devir ile olan ilgisi üzerinde henüz durulmamış olan bu eserlerin benzerlerine, eski an'anelerini hâlâ az-çok yaşatmakta devam eden türk kavimlerinde tesâdüf edilmektedir.

Türk şiirinin inkişâfında bir merhaleyi aydınlatmak ve bu devir hakkında bir fikir edinmek bakımından faydalı olacağı düşüncesi ile, burada şimdiye kadar geniş türk muhitince mechûl kalan türk şiirinin en eski nümûneleri bir araya getirilmiştir. VIII. — XIII. asırlar arasında yazılan veya tesbit edilen ve esas itibârı ile Mani ve Buddha kültür muhitlerini temsil eden bu parçalara, buldukları yerler kadar, şekil bakımından da bâzı benzerlikler gösteren, bir kaç islâmî eser de eklenmiştir. Bunlardan başka, manzum olmamakla berâber, nazma yaklaşan bir üslûp kullanılmış olmasından dolayı üzerinde durulmağa değer bir mensûr eser ile aynı mâhiyette bir kaç ata - sözü de ilâve edilmiştir.

Burada bu eserlerin ancak birer tavsifi yapılmış olup, edebî bakımından tahlil ve değerlendirme işi bu sâhanın mütehassıslarına bırakılmıştır. Bu vesile ile edebiyatçılardan başkalarını da yakından ilgilendiren bir husûsa temas etmenin mâzur görülmesini isteyeceğim. Bir dilci sıfatı ile metinlerle alâkadar olurken, sırf bunları doğru çözmek ve tesbit etmek endişesi ile, türk nazımının esas noktaları üzerinde durmak mecbûriyeti vardır. Edebiyat sâhası içinde bulunanlar belki böyle bir ihtiyacı duymazlar. Fakat edebiyatın, bilhassa şiirin sihirli havası içinde mest olmak fırsatını bulamayanlar için, bu eserler hâlâ karanlık, mübhem ve tereddütlü kalmaktadır. Türk nazımının şimdiye kadar bilinen kısmı için olsa bile, en eskisinden en yenisine kadar, bunun ne gibi şekiller almış olduğu ve bunlarla karşılaşıldığı vakit, nelerin göz önünde bulundurulması lâzım geldiği, esas kısımlarda dahi cevapsız kalan sorular hâlinde durmaktadır. Bir tarafta islâm muhiti içinde gelişmiş, fikir bakımından olduğu kadar, dış şekil bakımından da arap ve fars te'siri altında kalmış bulunan bir türk edebiyatı vardır; buna son zamanların Avrupa, bilhassa fransız edebiyatının te'siri eklenebilir. Diğer tarafta eskiden beri devam etmekle berâber, temas noktalarının kuvvetli tazyiki dolayısı ile, ayrı devir ve muhitlerin yazılı edebiyatının te'siri altında bulunan bir halk edebiyatı vardır. Muhtelif türk kavimlerinin halk edebiyatında devir - devir tercih edilen bir çok şekiller mevcuttur; fakat bunlar türk şiirinin merhalelerini aydınlatmak

hususunda yardımcı olabilecek şekilde, tesbit ve mukayese yollu işlenmiş durumda değildir. Aynı devir ve muhitlerde aynı şekillerin farklı isimler altında karşımıza çıktığını gördüğümüz gibi, muhtelif şekillerin de aynı isim altında ortada dolaştığına şahid oluyoruz. Bunların dikkatle toplanıp, muayyen noktalara göre sıralanmasının yorucu bir iş olduğu şüphesizdir. Fakat kifâetsiz mâlzemeye dayanan ifâdelerin nesilleri yanlış yollardan dolaştırması, cemiyet noktasından, çok daha yorucudur. Bu hususta kaleme alınmış olan tek-tük tecrübeler bunu açıkça göstermektedir. Türk musikisi ile olduğu kadar, türk mimarisi ile de ilgili bulunan ve edebiyat sâhasında kendisini bulmağa çalışan genç kalemler için de bir ilhâm kaynağı teşkil edecek olan bu husûslarda edebiyatçı arkadaşlarımızın daha iyi neticeler elde edeceklerinde şüphe yoktur.

* * *

Şiir ve şiir san'atı ile ilgili mefhûmları ifâde etmek için kullanılan tâbirler husûsunda kısaca şunlar zikredilebilir.

1. KÖŞÜĞ

Bugün elde mevcut mahdut mâlzemeye göre, nazım, manzûme, manzûm parça ve şiir mefhûmunun ifâdesi için, daha çok *koşuğ* (< *koş-u-ğ*) tâbirinin kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Sâha ve belki de, an'aneye bağh kalmak suretiyle, tarih bakımından bu tâbirin en eski kullanılışına uygun manzûmelerinden birinin sonuna eklenmiş bir kayıta rastlıyoruz; bk. 16₁₁₁ (trc.) : — “Aziz Samantabhadra bodhisattvanın tâkip ettiği niyâza dayanarak, ricâcı Āryāsanga Kahm Key-şi'nin nazma çevirmiş (*koşuğka ingürmiş*) olduğu manzum (*şlok takşut*) töre tamam oldu”.

Bu tâbir Mahmud Kâşgari'de daha sarîh bir mâna ile kayıtlı bulunmaktadır; bk. trk. trc. I, 376₇ : *koşuğ* “şiir, kasîde” (metinde : الشعر و الرحمن و القصاید); şu beyitte dahi gelmiştir :

*Terken K̄atun k̄utūnga tegür¹ mindin² koşuğ
ayğul sizin tapuğcı ötnür yaŋga³ tapuğ*

¹ Doğrusu, burada olduğu gibi, *kutūnga* olmalıdır; mütercimim tashihi yanlış olacaktır.

² Metin ve tercümede *mindin* okunmuş ise de, faksimilede (bk. s. 1896) açıkça esre ile *mindin* şeklinde yazılmıştır.

³ Tercümedeki *yengi* şekli yanlıştır; kelime kalın okunacaktır.

“Sultan Hanım saâdetlerine benden koşma sun ve de ki, hizmetkârınız sizden yeni hizmetler rica eder”.

Türklerin islâm muhiti içinde vücûda getirdikleri ilk manzum eserlerden *Kutadgu Bilig*'in asıl kısmında bu tâbire tesâdüfen rastlanılmakta ve bunun yerine *şi'r*, *beyt* v.b. tâbirler kullanılmaktadır. Fakat bu tâbir bu esere daha sonraları eklenmiş olan manzûm ilâve parçada geçer; bk. B 75 :

*bu türkçe hoşuğlar tüzettim sanğa
okırda unıtma du'a kıl manğa*

“Bu türkçe beyitleri senin için tanzim ettim; ey okuyucu, okurken unıtma, bana duâ et.”

Sonraları bu tâbirin daha da dar mânalarda kullanılmağa başladığını görüyoruz; bk. msl. Radloff, *Wb. hoşuk* (Çağ. < *hoşuğ*) “şarkı, oynarken söylenen koşma”; bir de “*urguştek* denilen şür nevinin bir şekli”; delil olarak şu beyit kaydedilmiştir :

*añlamayın sözde tuyuğ bahrini
kaysı tuyuğ belki hoşuk bahrini*

Şark türkçesinde, bilhassa Tarançıdaki *hoşak* şekli yukarıdaki kelimenin daha sonraki bir inkişaf neticesi meydana gelmiş olacaktır; bk. Radl., *hoşak* (Tar.) “bir tarihî şarkı, bir efsânevî türkü”; bundan *hoşakçı* “tarihî şarkılar söyleyen kimse”; *hoşok* (Kırg.) “şarkı” aynı şark türkçesindeki kelimenin yuvarlaklaştırılmış bir şeklidir. — Kuman mecmuasındaki *hoşıcı* (< *hoşnuçı* < *hoşuğ-çı*) “şâir” yanında “edip” mânasına da gelmektedir.

2. KOJAÑ

Altay türkçesindeki *kojoñ* (“şarkı, türkü”) şekli < *kojañ* üzerinden *koşañ* ~ *koşağ* inkişâfına bağlanabilir. Bu takdirde -ñ ~ -g değişmesi kalın sırada da kendisini gösteriyor demektir. Bk. bir de *kojoñçı* “şarkıcı”; *kojoñ ayt-* ve *kojoñdo-* “şarkı söylemek”.

3. KOŞMA

Mâna bakımından *hoşuğ*'un müterâdifi olarak kabûl edilebilen *koşma* nisbeten yeni bir şekil olup, cüz'î değişiklikler ile bugünkü şivelerde yer almaktadır; bk. msl. *koşma* (Kazak) “oyun havası, oyun türküsü”. Aslında *koş-* fiilinden -*ma* ile yapılan bir isim olup, nazmetme ve nazım mânalarına kullanılmış ise de, sonraları daha da hudutlandı-

rılmış şekilde ele alındığı anlaşılmaktadır; bk. msl. Ahmed Talât, *Halk şiirlerinin şekil ve nevi* (İstanbul, 1928), s. 47 v.d. Burada verilen izahatta nazmetmek ile ilâve etmek mânalarına gelen iki *koş-* fiili birbirine karıştırılmıştır. Bunun, eserde geçen diğer bâzı tâbirlerde de olduğu gibi, şiir nevelerine alem olup - olmadığı ayrıca üzerinde durulmağa değer bir meseledir.

Yukarıdaki şekillerin meydana gelmesi, esas fiilin de bu mâna ile ilgili olacağını gösterir ve bu Kâşgarî'de açık ifâdesini de bulmuştur; bk. *koş-* "koymak, katmak (dizmek?)" ve bilhassa "türkü düzmek"; Radl. (Çağ.) "şiir yazmak, sözleri nazım içinde, sun'î olarak, bir araya getirmek", Zenker'de ise, "mersiye veya ağıt söylemek" ve bundan *koşul-* "katılmak, birleşmek, tertip (tanzim?) edilmek".

Bu fiilin nazmetmek mânasına eski metinlerde kullanılışı için bk. 11₁₀₃ : *çarıtıg koşayın tip tapı bolsar* "Çarita nazmedeyim diye heveslenirse", 14₃₁ : *ança munça yığıp koşdum* "şöyle-böyle toplayıp, nazmettim", 15₈₉ : *ögdiğ taqşut koşdum* "medhiyeyi nazmettim", 9₈ : *buyan küsüş öze koşmuş taqşut başladı* "sevap için bizzat koşmuş (nazmetmiş) olduğum bu parça başladı", 15₉₁ : *sakınçın koşmuş* "... düşüncesi ile nazmedilmiş". — *Kut. Bil.*, B 58 : *kitabnı koşupan tükel kılğanı* "o bu (trc. bir yanlış) kitabını nazma çekip, tamamlamış", B 59 : *bu Kaşgar ilinde koşulmuş tamam* "fakat bu manzûme son şeklini Kâşgar ilinde almıştır", D 2671 : *uğar erse şi'r hem koşar erse öz* "şürden anlamalı ve kendisi de şiir yazmalıdır". — 4392 : *basa keldi şa'ir bu söz tırgüçi* "sonra söz dizen ... bu şâirler gelir" (Herat nüshasında — A 125₄₂— söz tırgüçi yerine, söz koşguçl yazılmıştır).

Aynı mefhûm, daha sarîh olarak, terkip içinde ifâde edilmekte olup, eski *koşuğ koş-* yerine, *koşak koş-* (Tar.) "tarihî türkü, destan söylemek" (vücûda getirmek); daha sonra bu terkipler yerini, ek ile fiilleştirilmiş şekiller almıştır : *koşokto-* (Kırg.) "şiir söylemek, türkü meydana getirmek"; bunun değişik şekli olan *kojoñ* (Alt.)'da da durum aynıdır, bk. *kojoñ ayt-*, *kojoñdo-*, *kojoñdot-* "şiir söylemek, söyletmek" ve *kojoñdü* "şarkılı, türkülü".

4. TAKŞUT

Eski türkçe içinde, bilhassa burkancı uygur muhitinde, geniş ölçüde kullanılmış olduğu görülen *taqşut* tâbirine daha sonraki devirlerde

pek rastlanmamaktadır. Kelimenin iştikakı henüz iyice belli olmadığından *tağşut* şeklinde okunuşu tercih edilmiş olan bu tâbirin türkçe menşeli olduğunda şüphe yoktur. Mâna ve kullanış bakımından *tağ-* (Kâşg. “takılmak, dizilmek”, *tağıl-* “dizilmek”, *tağtur-* “dizdirmek”) fiili ve *tağmak* tâbiri ile ilgili olan bu kelimenin *tağşut* şeklinde okunması daha doğru olacaktır (aş. bk.). Bu tâbir de, *koşuğ* gibi, ayrı bir neviden ziyâde, umûmî olarak, şiir, nazım, beyit, manzûme mânalarına gelmektedir. Eski Türk şiirinde kullanış ve yeri için bk. msl. 13₁₁ : *bir bir ünte uz tağşutluğ taluylar öntürüp* “ayrı-ayrı her seste güzel şiir denizlerini meydana getirip”, 13₁₇₁ : *aryasang öze yaratılmış tağşutın sözleyü* “Äryäsanga ile vücüt bulmuş şiirini söyleyerek”, 19₁₄ : *tağşutka intürü tegindim* “nazma düşürmeğe gayret ettim”, 15₈₉ : *nirvikalpa atlığ ögdiğ piratyaya şiri tağşut koşdım* “Nirvikalpa adlı medhiyeyi bu Pratyaya - Şri nazmettim”, 9₈ : *buyan küsüş öze koşmuş tağşut başladı* “sevap için bizzat koşmuş olduğum bu manzûme başladı”.

Bu tâbir çok defa *şlok* (< skr. *śloka* “nazım, şiir”, aş bk.) ile birlikte geçer; bk. 16₁₁₂) *şlok tağşut* “manzûm (töre)”; *Alt. Yar.* (Dr. Saadet Ş. Çağatay, 1945), 629₂ : *nomlayu yarlıkağalı şlok tağşutın inçe tip yarlıkadı* “söyleyip anlatmak için, manzûm olarak, şöyle buyurdu”.

Yukarıda *koşuğ* < *koş-u-ğ* 'da olduğu gibi, burada da *tağşut* < *tağ-ı-ş-ut* yolu ile meydana gelmiş olmalıdır. Fiilin müteaddi şekli için bk. *Alt. Yar.*, 640₂₀ (manzum parça içinde) : *öge tağşuru teginürler — inilerininğ edgüsin* “küçük kardeşlerinin iyiliğini överek, manzûmeler düzdüler”, 626₂ : *ötrü iliglerin örü kötürüp ulıyü sıktayı inçe tip tağşurdılar* “ellerini yukarı kaldırıp, feryad ederek, şöyle bir manzûme söylediler” (bk. bir de Radl. Bar.) *tağşu-* “mit der Zunge schwatzen”; ilgili ise, görüş farkından ileri gelebilir).

5. TAKMAK

Tağşut ile aynı kökten geldiğini düşünebileceğimiz *tağmak* tâbirinin bugünkü şivelerde kullanışını için bk. Radl. *tağmak* (Tob.) “bulmaca, atalar sözü, (Kazan) “türkü” ve bundan *tağmakla-*, *tağmakçı*; bir de *tağpak* (Alt. şiv.) “şaka, nükte, türkü yarışı, şaka türküsü; masal, bulmaca” ve bundan *tağpakta-tağpakçı* (Alt.) “şarkıcı, şakaçı”, *tağpakşı* ve *tağpakşıl* (Kazak); *tağpak* (Tel.) v.b.

6. IR, YIR

Bu tâbirin bugüne kadar muhafaza edilmiş olan her iki mânasını Mahmud Kâşgari'de buluyoruz; bk. II, 14₉ : *yır hoş-* “koşma, türkü düzmek”; II, 135₁₉ : *yır hoşul-* “manzûme yapılmak, şiir düzülme”; III, 131₄ : *bu yır ne küg öze ol* “bu şiirin ölçüsü ve üzerinedir (ای هذا العزل علی ای عروض)”; III, 143₄ : *yır* “gazel, ır”; III 3₂₅ : *yır yırla-* “ır, şarkı söylemek”; III, 308₁₇ : *yırla-* “ır ırlamak” ve III, 4₃ : *ır = yır*; bk. bir de *yırağı* “çalgıcı, şarkıcı, çağırıcı”. — *Alt. Yar.*, 632₁₇ (manzûm kısımda) :

*biş yüz kızlar kuvrağın
teğirmileyü kavşatıp
aşayur erken birkerü
menği ilinçü ır oyun*

“beş yüz kız topluluğu ile etrâfi çevrili olduğu hâlde, huzûr, eğlence, şarkı ve oyundan hep birlikte tenevvül ederken”; TTT X, 144 : *ırın oyunun ırlayu büdiyü* “şarkılar söyleyip, oyunlar oynayarak”. — *Cod. Cum*, *ır* “şarkı”, *öygünç ır* “medhiye”, *ırçı* “şarkıcı”. — *Gram. yır* ve *ır* için “şarkı ve musiki” mânalarını kaydeder. — *Kut. Bil.* 4779'da bir defa kelimenin fiil şekli geçmektedir :

*barı boldı şeksiz mañga belgülüg
könğül bütti yırlar tilim ülgülüg*

“Onun varlığına gönülden iman ettim; gönlüm inandı, ve dilim şevkle onu zikir (terennüm) etti”.

Radloff'taki şekiller için bk. *ır* (Soy. Koyb. Kaç) ve *ır ırla-*, *ırlat-*, *ırlaş-*; *ir* (Çağ.) ve *ırla-*; *yır* (Bar. Azer. Kar. L. Kazan), *yir* (Çağ.), *cır* (Kazan, Kazak) “şarkı, irticâlen söylenen türkü”, *yırla-* (Bar. Azer. Krm. Kar. L.), *cırla-* (Kazan, Kazak), *yırçı*, *cırçı*, *yıran* (Çağ.), *cıran* (Kazak, Krm.), *cıranşı* (Krm.), *cırü*, *cırüçü* v.b., bir de *cırlamsıra-* “bir az ırlamak”.

7. KÜG

Eski türkçe şiirler arasında tarih bakımından daha eski olarak kabûl edilebilecek olan, Aprınçur Tigin manzûmelerinde (bk. 3 ve 4) bu tâbir bir defa *tağşut* ile birlikte geçmektedir. Sahifenin zedelenmiş kısmındaki kayıt şu şekilde okunmuştur : [. . . *başkantu*] *aprin-çur* [*tigin t*] *tağşutları bitiuda*; aynı parçanın sonunda ise, şöyle bir kayıt vardır : [*t*] *ükedi* [*a*] *prınçur tigin kügi*. (Aynı şâire âit ikinci bir parçanın sonunda şâirin ismi iyice okunabildiği hâlde, eser için kullanılan tâbir

sarih olarak okunamamaktadır). — *Manichaica* III (s. 45, nr. 33, T.M. 228, ön, str. 4)'da bir de kırmızı mürekkeple yazılı şu kayıt bulunmaktadır : *[tükedî?] kül tarhan kügi*.

Yukarıdaki misâllerden *küg* tâbirinin de, nazım, şiir, türkû, ır v.b. gibi bir çeşit ifâde etmiş olduğu neticesine varılabilir. Mahmud Kâşgarî'deki izahtan da bunun nazım, şiir ile ilgili olduğu anlaşılıyor; msl. *küg* (doğrusu böyle olacak) III, 131₃ : “şiirin vezni, arûzu, ırın ölçüsü”, III, 131₅ : *bu yıır ne küg ol* “bu şiirin ölçüsü, vezni ne üzerinedir”; III, 131₁₃ : *bu yıl bu küg keldi* “bu yıl bu gülmece geldi” (“bir şehir halkı arasında bir sene içinde çıkıp, gülünen şey, gülmece”).

Muayyen bir makam ile söylenen ır, yıır, türkû ve şarkı gibi, *küg*'ün de âhenk cephesi mevcut olup, bu kısmen Kâşgarî'nin “şiirin vezni, ırın ölçüsü, ırlamakta sesin yükselip-alçalışı” izahında ifâde edilmiştir. III 131₂₀ (dörtlük)'de

kügler kamuğ tüzüldi
ırık idiş tizildi
sensiz özüm özeldi (?)
kelgil amul oynalıı

“Irlamalar bütün düzüldü, sürâhi ve kadehler dizildi, sensiz gönlüm yalnız kaldı, gel de huzûr içinde eğlenelim”. — Burada “ırlamalar” yerine “âhenk, makamlar” da olabilirdi. Krş. bir de TTT X 144 : *ırın oyunun ırlayı büdiyü ayaların kavşurup* “şarkılar söyleyip, oyunlar oynayarak, avuçlarını kavuşturup” ve 440 : *oyun küg arasında aya yapınıp* “oyun ve makam arasında avuçlarını kavuşturup”. Bugünkü Türk şivelerinde de ses, musiki, makam ve âhenk mânası galiptir; bk. Radl. *küg* (Şor), *küy* (Bar. Kazak. Azer.), *küy* (Kazan), *kü* (Bar. Tel.).

Bundan yapılan fiil de daha çok teganni etmek v.b. mânalarına kullanılmaktadır; msl. Kâşgarî *küg*le- “ırlamak, teganni etmek, şarkı söylemek, sesi yükselte-alçalta şarkı söylemek”; şivelerde *küg*le- (Bar.), *küktö-* (Çağ.), *küyle-* v.b. aynı mânaya gelir. Musiki âleti ile birlikte kullanılması için bk. Haydar Tilbe, *Mağzenü'l-esrâr* :

türk sürüdünü tüzük birle tüz
*yağşı ayalğu bile küg*le kopuz

“Türk şarkısını usûlü ile terennüm et ve güzel âhenk ile kopuz çal”. — Radl. *küylüg* (Şor.) “hoş, sevimli”, *küylü* (Kazan, Kazak) “hoş, güzel” âhenkli mânası ile ilgilidir (krş. bilhassa Kazan *küylü* veya *küysüz bala* “uslu veya mız-mız çocuk”).

TTT X, s. 57, not 440'ta bu tâbir ile ilgili izahat, aynı kökten gelen farklı şekil ve mânalardan dolayı, şimdilik dikkate alınmayabilir.

8. ŞLOK (< skr. ŚLOKA)

Yukarıda zikredilen tâbirler yanında eski türkçede, bilhassa burkancılar muhitinde vücûda getirilen edebiyatta sanskritçe *śloka* tâbirine de rastlanmaktadır. (Bu tâbirin sanskritçede ifâde ettiği mâna için krş. W. E. Soothill — L. Hodous, *Diction.*, 318 b : *śloka*, a stanza of thirty two syllables, either in four lines of eight each or two of sixteen; *ayn. esr.*, 291 a : *anuştubh-chandas*, a metre of two lines in 8 + 8 syllables; Eitel, s. 129 : *śloka* or *anuştubh* : 32 characters form 1 *śloka*. The commones of all Sanskrit metres, especially used in the great epic poems. It consists of 4 half-lines of 8 syllables, or 2 lines of 16 syllables each. Chinese commonly identify it with Gâthâ". — Türkçede bu tâbirin daha umûmî bir mâna ifâde ettiği görülmektedir. Metin içinde kullanılışı için bk. msl. 9₆ : *bulunçsuz yig edgülerin ögmiş şlokda* "bulunmaz üstün iyiliklerini öven manzûmeden"; 15₃₁ : *munçağa ögdi şlok ödünür men* "fakat ben ancak bu kadar medhiye manzûmesi sunabilirim"; 15₉₂ : *iniş ödekilerke ulalzun tip sakınçın koşmuş iduk kirtü kuruğuş okıdtaçı bu şloknu* "gelecek zamandakilere ulaşması düşüncesi ile nazmedilmiş, aziz, hakikî boşluğu öğreten bu manzûmeyi (yazmış oldum)"; *Alt. Yar.*, 617₁₆₋₁₇ : *öge alkayu inçe tip şlok sözletiler* "... övüp akışlayarak, şöyle bir manzûme söylediler"; nr. 17₁ : *tört şlokluğ nom öze* "dört bendli töre ile"; TTT X 554 v.d. : ... *sevintürkelir üçün bir nom şlokin sözledim* "... sevindirmek için manzûme hâlinde bir töre söyledim"; TTT X 527 v.d. : *öngreki burkanlar sözlemiş şlok nom* "önceki burkanların söylediği manzûm töre". — *taşut* ile birlikte kullanılması için bk. yk. 4.

Aslı sanskritçe olan bu *şlok* (< *śloka*) kelimesinin Türk muhitinde aldığı şekiller, bir çok diğer yabancı kelimelerde de olduğu gibi, henüz kat'î olarak tesbit edilmiş değildir. Kelimenin sonuna gelen türkçe eklerden, bunun kalın telâffuz şekilleri yanında (bk. msl. 17₁ : *şlokluğ*), ince şekillerinin de bulunduğu (bk. msl. Radloff — Malov, *Uigur. Sprachdenkmaler*, 1928, s. 150, nr. 89, str. 33 [*Amitâyus-sûtra*'ya âit bir parça] : *ol ödün bu şloküğ yime sözleyü yarlıkadı* "o zaman bu manzûmeyi de söylemek lutfunda bulundu"; *Alt. Yar.*, 323 : *şlok-lüg*) anlaşılıyor. *şl-* imlâsı muhafaza edilmektedir; *-o-* sesinin ikinci hece telâkkisi ile, *-u-* veya *-ü-* telaffuz edilmiş olması da ihtimâl dâhilindedir.

9. PADAK (< skr. PĀDAKA)

Nisbeten az kullanılan *padak* (< skr. *pādaka* “şiir, bir şiirin (dört-
lüğün) dörtte biri”; krş. bir de *pāṭha*, *pāṭhaka* “read, recite, intone,
chant hymns in praise of Buddha”) tâbirinin metindeki yeri için bk.
Uigurica I, 34₁₆ — 35₂ : *bu darnı erser abijik kılmaklıg padak ol. sidi
tigme işig kodüküg utğurak bütürdeçi padak ol. köni kirtü padak ol.
ezüksüz igidsiz padak ol* “bu tılsım, *abhişeka* yapan şiirdir, *siddhi* de-
nile işi gücü iyice tamamlayan şiirdir; doğru, dürüst şiirdir; yalanı,
düzeni olmayan şiirdir”. TTT V A5 not (T III. M. 84 — 38) : *sekiz
uzıklıg (!) bir padak* “sekiz heceli bir mısırâ” (burada daha husûsî
bir mâna ifâde etmiş olduğu düşünülebilir; msl. $4 \times 8 = 32$; fakat
bunun metnin gelişinden bir daha kontrolü elzemdir).

Türkçe bir manzûm parça içinde de mısırâ mânasını muhafaza et-
mekte olduğu anlaşılıyor; 15₇₈ v.d. :

*munçulayu teg yılayu savlar öze
mundağ yanğlıg usik ekşer padak öze
muñgadınçığ öggülüg siz anaçım
munçaka ögdi şlok ödüñür men*

“Bunun gibi büyümlü sözler ile; böylesi harf, hece ve mısırâlar ile fevkal’âde
medhedilmeğe değersiniz, ey anacığım, fakat ben ancak bu kadar med-
hiye manzûmesi sunabilirim”.

10. KAVİ (< skr. KĀVYA)

Daha çok üslûp ile ilgili görünen bu tâbire eski türkçe metinlerde
az tesâdüf edilir (bk. A. v. Gabain, *Die Uigurische Übersetzung der Biog-
raphie Hüen-Tsang’s*, Berlin, 1935, s. 7. Bu eseri çince den türkçeye
çeviren Sınğku Seli bu tercümesini *kavi nom bitig* olarak adlandırmak-
tadır ki, *kavi* (< *kāvya*) üslûbunda yazılmış bir kitap mânasına gelir.
Nâşir bunu doğrudan-doğruya “Epos” olarak tercüme etmekte, lûga-
tinde “Kunstepos”, *Gram.*’inde ise, “Kunstdichtung (şiir)” olarak
kaydeylemektedir. Eserin çince olan aslında buna tekabül eden her
hangi bir tâbir bulunmamaktadır). Nesir dilinden farklı olan bu üslûp,
şiir olmamakla berâber, nazımın bâzı husûsiyetlerini içine almakta ve
bu parçalar, aşağıda nr. 35 ’te bulunan fal kitabının üslûbuna benze-
mektedir. Eser baştan-başta bu şekilde kaleme alınmış olmayıp, ancak
mühim kısımları tebârüz ettirmek üzere, bu üslûba baş vurulmuş ol-

duğu hissini vermektedir. Eserin tamamını neşredilince, bu bakımdan ayrı bir araştırmaya tâbi tutulması faydalı olacaktır. Örnek olmak üzere, nâşirin de işâret etmiş olduğu parçalar için bk. str. 119 — 134 :

*kani iduk begleri kirtü.
atası yarlıkânçuçı oğlı tapıgsak.*

[...] *bolmakıg ayataçı.*

[...] *lüg bolmakıg ağırlataçı.*

[...] *lerig sevdeçi.*

bilgelerig bilteçi erür.

taki artukrak biligleri ötmış (?) ol.

teriñg yinçge savlarda

bilge biligleri berikmiş ol.

teñgridem köñgülke berikmekte.

kök teñgri yañgın kılmuşlar ol.

kim yiti grhlar kızleyü umaz bedizin

öd kolular itigin yaratmışlar ol.

altı irkek oylar baturu umaz ülgüsün.

147 — 150 : *antağ ol köñgül öritür*

y... bodısataklar yoriğın kılğalı.

küsüş turğururlar

on yir orunlarda yoriğalı.

159 — 162 *kulğak öze eşidip soğançığ tatılgıg nomın*

köz öze körüp altun öñglüg körkin.

11. BAŞ, BAŞIK

Sogdca mani metinlerinde *bāšā*, *bābāh*, *bāšik*, *pāšik* şeklinde ve “ilâhî” mânasına kullanılan bu tâbirin türkçedeki telâffuzu henüz açıkça tesbit edilmemiştir. Şimdilik yalnız mani metinlerine inbisar etmiş gibi görünen bu tâbirin metindeki kullanılışı için bk. *Manichaica*, III, s. 25, nr. 9, II, str. 5 : [ba?]şik, str. 11 : başik, s. 28 — 29, nr. 11 (tür. yer.) baş “ilâhî”. — *Manichaica*, II, s. 4 : bāš, bāšik “ilâhî”; s. 9, T II. D. 169, I, str. 1 : *vam vağı-nuñg baş* “Vam tanrısı ilâhîsi”; II, str. 1 : *bağ rōšan zāvar jirift-nuñg başta* “dört parlak varlıgın ilâhîsi”; III, str. 1 : *adınçığ türkçe bāšik* “başka bir türkçe ilâhî”.

Manzum metin içindeki misâli için bk. 7₄₀₁ :

alkış başık sözlegüg
ayığ kılınçığ öküngüg
amvardışn kılıp yığingüg
ayu yarlıkadıngız olarka

“Senâ ve ilahiler söylemeği, günahlardan tövbe etmeği, cemâat halinde toplanmağı onlara emrettiniz”. — *alkış başık sözle-* için krş. 15₆₁ : *ögdi şlok ödün-*

XI. asırdan itibâren Türk edebiyatında islâm kültür çerçevesi içinde inkişaf eden san’at te’siri görülmeğe başlamaktadır ki, bunun bize kadar gelmiş olan en mühim nümûnesini *Kutadgu Bilig* teşkil eder. San’at ilcâiliğinin bundan sonra aldığı şekil önümüzde ve günün meselesi olduğu için, burada ayrıca üzerinde durulacak bir tarafı yoktur. Yalnız bu sâhada da bir çıkmaza girmek istenilmiyorsa, bu inkişafın tarihi seyri ile bunların hangi ihtiyaçları karşılamış olduğunun inceden inceye araştırılması şarttır.

* * *

Eski türk edebiyatı sahifelerinde adları muhafaza edilen türk şâirleri şunlardır.

1. APRINÇUR TİGİN

Mani kültür muhitine dâhil, şimdiye kadar adı bilinen en eski türk şâiri olan Aprinçur Tigin’in iki manzûmesi muhafaza edilmiştir (bk. nr. 3 ve 4). Şâirin adı geçen yerler için bk. A. von Le Coq. *Türk. Manich. aus Chotscho*, II, s. 7 (T.M. 419), ön, str. 1 — 2 : . . . [başlantı] *Aprinçur [Tigin kügi t]akşutları*; str. 19 : [t]ükedi [A]prinçur Tigin kügi; arka, str. 21 : [tüke]d[i Aprin]çur Tigin [kügi]. — Parçalardan biri dörtlük, ikincisi üçlükler hâlinde tanzim edilmiş olup, kendi nevinin en eski nümûnelerini teşkil etmektedir. Bugün için bile canlılığını kaybetmeyen tasvirlerden (bk. bilhassa nr. 4) şâirin duygularını ifâdede cidden usta bir kalem sâhibi olduğu anlaşılmaktadır.

2. KÜL TARKAN

Ancak kayıtlardan adı tesbit edilebilen Kül Tarkan’ın şüirleri, maalesef, bize kadar gelmemiştir. Kaydı için bk. *Türk. Manich.*, III,

s. 45, nr. 33 (T.M. 288), ön, str. 4 : [tükedî] *Kül Tarhan kügi*. (Aynı adın tekrarı için bk. bir de str. 6 ve arka, str. 3).

3. Sıngku Seli Tutung

Hüen-Tsang'ın meşhr seyahatnâmesini X. asrın ilk yarısında türkçeye çevirmiş olan Sıngku Seli bu tercüme*y*i *kavi* üslûbu ile kaleme almıştır (örnekleri için yk. bk.). Bu başarısından dolayı kendisinin türk şâirleri arasında zikredilmeğe hak kazanmış olduğunu zannediyorum.

4. Kİ-Kİ

Burkan kültür muhiti içinde dinî manzûmeleri bulunan (bk. nr. 19; krş. bir de nr. 20) bu şâirin kaydı için bk. 19 B 13 — 14 :

talulap yıgıp men Ki-Ki
taşutka intürü tegindim

“Ben Ki-Ki seçip toplayarak, nazma düşürmeğe gayret ettim”.

5. PRATYAYA-ŞİRİ

Burkancı mezhep sâlikleri ismi ile zikredilen ve rûhânî zümreye dahil bulunduğu anlaşılan bu şâirin asıl türk adı belli değildir. Kaleminden çıkan uzun parçaların bir kısmı serbest tercüme olabilir. İfade tarzı ve dörtlüklerin şekli kendisinin dile ve san'atına hâkim olduğunu göstermektedir.

Adının kaydı için bk. 14₂₉₋₃₂ : “Ben Pratyaya Şiri, her zaman söylemek için, başkalarına gerek olacağını düşünerek, bunları şöyle - böyle toplayıp, bizzat nazm ettim” ve 15₈₈₋₉₉ : “Çok derin hikmet fazileti için saygı değer Nâgâruna hoca tarafından *âryabhâşa* [mübârek = sanskrit] dilince tanzim edilmiş *Nirvikalpa* adlı medhiyeyi ben Pratyaya Şiri nazmettim”.

6. Asıg TUTUNG

Aslında müstensih sıfatı ile adı geçen bu zâtın 15. parçanın sonunda, muntazam dörtlükten ibâret bir kaydı bulunmaktadır. İleride başka eserlerinin de meydana çıkmasını beklerken, parçasına hurmeten adının buraya alınması türk edebî san'atına gösterilen bir kıymet ifâdesi olacaktır.

7. ÇISUYA TUTUNĖ

Manzûmenin sonuna ilâve edilen kayıttan (bk. 12₆₀₋₆₆ : “Sıçan yılında, dokuzuncu ayın onuncu gününde, güzel, nâdir Taydu Kidini Kav çiçeğinde, çok gevezelik etme boyası ile gök yüzünün zorla süslemek istenildiğini göstermek için yazdım, Çisuya TutunĖ), kendisinin müellif olduğu anlaşılmaktadır. Eser son kafiyeleeri bakımından husûsî bir ilgiye değer.

8. KALIM KEYSİ

Bir kısmı eksik, uzunca bir dinî metni nazmetmiş olan ve rûhânî zümreye mensûp bulunan bu şâirin kaydı için bk. 16₁₀₉₋₁₁₂ : “Aziz Samantabhadra bodhisattvanın tâkip ettiği niyâza dayanarak, ricacı Âryâsanga Kâlm Keysî'nin nazma geçirmiş olduğu manzum töre tamam oldu”.

9. ÇUÇU

Mahmud Kâşgarî (trk, trc. III, 238—7)'de “Bir türk şâirinin adıdır” kaydı ile geçen Çuçu'nun eserlerine henüz sâhip bulunmamaktayız Kâşgarî'de misâl olarak zikredilen ve bir kısmı daha büyük birlikler hâlinde toplanabilen manzûm parçalardan bâzılarının bu şâire âit bulunması pek muhtemeldir.

10. YUSUF HAS HÂCİB

Türkler islâmîyeti kabûl ettikten sonra yazılıp, bize kadar gelmiş olan ilk eserin (XI. asrın ortaları) şâir ve mütefekkir müellifi ile türk edebiyatında yeni bir devir açılmıştır. Şâirin idealist şahsiyeti, eserin türk kültür tarihi ve ictimâî teşekkülü bakımından mühim bir vesika mâhiyetini taşıması, geniş muhitin ilgisini çekmiş ve onu türk fikir hayatının canlı bir nümûnesi hâline getirmiştir.

Bundan sonraki şâir ve eserler az-çok bilinmekte olduğundan, bunların burada ayrıca sıralanmasına lüzûm yoktur. Yalnız yukarıda adları zikredilen türk şâirleri üzerinde durulurken, şu noktanın göz önünde bulundurulmasına dikkat edilmelidir. Bunlar ancak birer te-sâdüf eseri olarak yeniden hayata kavuşmuş kimselerdir. Bunlardan başka türk edebiyatının eski devrinde yaşamış olan bir çok şâirlerin tarihin karanlıklarından kurtarılarak, aydınlığa kavuşacaklarına, kat'î

olarak, emin bulunuyorum. *Kutadgu Bilig*'de fikirlerinden istifade edildiği hâlde, adları zikredilmemiş olan şâirlerin ilim ışığını bekleyenler arasında bulunmaları da bunu te'yit eder.

* * *

Bu manzûm parçaların bir araya toplama, türk şiir san'atı ile ilgililerin istifâdesine sunulması fikrini ilham eden bir vak'ayı burada bir hâtıra olarak kaydetmek isterim. Konferans ve radyo konuşmaları ile türk şiir zevkinin geniş muhitte yayılmasına çalışan Behçet Kemal Çağlar bir gün İstanbul Türk Ocağında, eski türk şiiri hakkında bir konuşma yapmıştı. Türk edebiyatının bu kısmını şöyle dışarıdan biri olarak dinlemek, dinleyenler üzerinde bıraktığı intibâları bir yoklamak gâyesi ile, konuşmayı tâkip ettim. Fakat türk şiirinin en eski kısmı henüz kolayca istifade edilebilecek bir durumda bulunmadığından, dinleyenler bunu beklemedikleri gibi, söyleyen de bunlar üzerinde durmak imkânını bulamamıştı. Bu işi hatırlatma bakımından benim için faydalı olan bu konuşmanın sâhibine burada ayrıca teşekkür ederim.

Türklerin eski şiir telakkisi hakkında bir fikir edinmek ve bunu türk mânevî varlığı içinde değerlendirmek husûsunda bu hâli ile de istifâdeli olacağını düşündüğüm bu eseri Türk şiirini sevenlere ithâf etmeği bir zevk bilirim.

“Bizden önce gelenlerin yaptıkları bize ne kadar eksik görünürse, bizim yaptıklarımız da bizden sonra geleceklere o kadar eksik görünecektir”. Bunun böyle olması da tabiidir; çünkü ilim yolu merhalelerden ibârettir. Bu yolda bir merhale teşkil etme tâlibine mazhar olmak, bir insan için, büyük bir şereftir.

Reşid Rahmeti ARAT

I

MANİ MUHİTİNDE YAZILAN ESERLER

I

MANİ MUHİTİNDE YAZILAN ESERLER

Mani muhitinde kaleme alınmış olan bu 7 manzûmenin ilk üçünü teşkil eden ilâhîler, bizim şimdiye kadar her hangi bir manzûm eserde görmeğe alışık olduğumuz çerçevenin dışında kalmakta ve nazmın âhengini te'min eden unsurlar bakımından da çok değişik şekiller arz etmektedir. Bunları bu bakımdan "şekilsiz" olarak vasıflandırmak belki daha doğru olurdu. Fakat bu, pek tabii olarak, şekilsizliğin de bir şekli bulunduğu itirazı ile karşılanabilir. Burada âhenk, türk halk şiirinde misâllerini son zamanlara kadar tâkip edebildiğimiz ses âhengi, ayrı seslerden başka, bir de kelime ve hattâ bütün bir mısra veya mısraların tekrarı ile te'min edilmiştir. Bunun esâsını, halk şiirinde de olduğu gibi, şüphesiz, şiirin ayrılmaz bir parçası olan musiki teşkil eder. Eski devirlere âit resim ve minyatürlerde gördüğümüz muhtelif musiki âletleri yanında, bilhassa mâbedlerde son zamanlara kadar mühim bir yer tutmakta devam eden davul da vardır. Bunun, az-çok farklar ile, Mani muhitinde de bulunması tabiidir. Bilhassa ilk ilâhîde (bk.1), ses, kelime ve mısraların tekrarından husûle gelen muhteşem âhenkten başka, bir de okurken bile davul sesini andıran *tanğ tenğri* tâbirinin 20 mısra içinde 11 defa (iki yerde beşer defa tekrarlama kaydı ile, bu sayı 19'a yükselmektedir) geçmesi ve bunun benzer diğer tâbirler ile de desteklenmesi, bu ilâhîye bir nevi "davul senfonisi" şeklini vermektedir. Bir mâbedin loşluğu içinde bunun toplu bir hâlde söylenmesinin binada husûle getireceği âhenk ve bunun insanlarda yarattığı huşû kolayca tasavvur edilebilir. Bu gibi ilâhîleri dinleyen veya buna iştirâk edenlerin bugün câmilerde *tekbir* 'in husûle getirdiği intibâa benzer bir his hâleti içinde bulunmuş olmaları pek mümkündür. Aynı âhenk ve rûha yakın olan ikinci ilâhî (bk. 2) ile yazanın adı belli olan üçüncü manzûme (bk. 3), aynı zamanda türk dörtlüklerinin değişik bir şekli için, en eski nümûneleri teşkil eder.

Üçüncü manzûmenin müellifi tarafından üçlükler hâlinde tanzim edilen dördüncü parça (bk. 4) ile, bütün bu manzûm parçalar içinde

belki türk şiirinin en güzel örneklerinden biri bize kadar gelmiş bulunmaktadır. Baş kısmı eksik olan bu parçanın en mühim ciheti dünyevî bir mevzuu ele almış olmasıdır. Üçlükler şeklinde yazılmış olması ayrıca dikkate değer.

Beşinci parçanın sonu eksiktir. Muntazam dörtlükler hâlinde başlamış olan bu ilâhî sonuna doğru bu intizâmı kaybetmektedir. Şekil bakımından nazma pek yakışmayan, fakat ses âhengi bakımından oldukça kuvvetli bulunan altıncı parçanın başı ve sonu eksik olup, adı ve mâhiyeti pek açık anlaşılmamaktadır. Bunun beşinci parça ile ilgili olması ihtimâli de göz önünde bulundurulabilir.

Mani manzûmelerinin yedincisi ve sonuncusu olan büyük Mani ilâhîsi 50 sahifelik bir eser olup, 250 satırda aş.-yk. 123 dörtlükten ibârettir. Eser fazla zedelenmiş olduğundan, ilâhînin şekil ve muhteva bakımından inkişâfını açık olarak tâkip etmek, maalesef, imkânsızdır. Buna rağmen muhâfaza edilmiş olan büyükçe parçalarda türk şiiri tarihi için istifâdeli hususlar bulunacaktır.

İLÂHÎ (TAN TANRI)

Bu ilâhî Turfan hafriyatında k harâbesinde elde edilen yazmalar arasında, T II D 169 işâreti altında mahfuz olup, 16×9,4 cm. büyük-lüğünde çift varak üzerine (varakların birinde sogdca mani metinleri yazılıdır) uygur harfleri ile yazılmış bulunmaktadır. Eser ilk defa A. v. Le Coq (*Türkische Manichaica aus Chotscho*, II, *APAW*, 1919, Phil.-hist. Kl. nr. 3, s. 9—10) tarafından neşredilmiştir. Parçanın daha sonraki tercüme ve izahı için bk. W. Bang, *Manichaeische Hymnen* (*Muséon*, XXXVIII, 1—5).

Manzûmenin başında, ayrı satırda kırmızı mürekkeple, sogdca olarak, *vam vaġi-nunġ baš* ("tan tanrı ilâhisi") başlığı yazılmıştır. Fak-similede silik çıkan bu başlığın devamında, siyah mürekkeple yazılan, fakat okunamayan bir kaç kelime daha bulunmaktadır.

Buraya alınan diğer ilâhîlerde olduğu gibi, bu ilâhîde de mıs râlar alt-alta yazılmayıp, bunları birbirinden ayıran işâretler konulmak üzere, arka-arkaya sıralanmıştır. Başta, ilk iki mıs râ aynen tekrarlanmak suretiyle, oldukça düzgün bir dör tlük vücûda getirilmiştir. 5. ve 6. mıs râlar bir çeşit bağlama vazifesi görmektedir. 5. mıs râın başındaki *turunġlar*, ibâdet tarzına göre cemâate bir hitâp olarak, ayrı telakki ve telaffuz edilirse, geri kalan kısım, umûmî âhenge hâlel gelmeyecek şekilde ilk dört mıs râa yaklaşmış olur. Bunu tâkip eden dört mıs râ düzgün ve halk türkülerinde çok rastlanan, bir dör tlük olabilir. 11.—15. mıs râları içine alan parça, tam mânası ile, bir ses âhengi nümûnesi teşkil eder. 14. ve 15. mıs râların sonunda sogdca 5 rakamları bulunmaktadır ki, bununla her iki mıs râın beşer defa tekrarına işâret edilmiş olduğu düşünölmektedir. Son beş mıs râ ise, bir öncekinin aynen tekrarıdır. Bu parçada mıs râların 3, 5 ve 6 hecelere yükselip, tekrar 3 heceye düşmesi, sesin yükselme ve alçalması ile birleşerek, fevkalâde bir te'sirin husûle gelmesine yardım eder (yk. bk.). Türk halk edebiyatında bugün de hâkim bir unsur olan ses âhengi için, bu ilâhî en eski bir örnek teşkil eder.

Aslında arka-arkaya yazılan mısırâlar, bu devrin usûlü göz önünde tutulmak suretiyle, 20 mısırâ hâlinde sıralanabilir (bk. metin ve tercüme); mısırâlarını tekrarı için krş. bir de 3. Mısırâlarda hece sayısı şöyle bir manzara arzeder :

1. mısırâ	5	hece	11. mısırâ	3	hece
2. „	7	„	12. „	5	„
3. „	5	„	13. „	6	„
4. „	7	„	14. „	3	„
5. „	10	„	15. „	3	„
6. „	6	„	16. „	3	„
7. „	6	„	17. „	5	„
8. „	6	„	18. „	6	„ (11. — 15. mısıraları
9. „	7	„	19. „	3	„ içine alan parçanın
10. „	6	„	20. „	3	„ aynen tekrarı)

METİN

- 1 taᅅg teᅅgri kelti
taᅅg teᅅgri özi kelti
taᅅg teᅅgri kelti
taᅅg teᅅgri özi kelti
- 5 turuᅅglar ᅅamaᅅ begler ᅅadaᅅlar
taᅅg teᅅgrig ögelim
- körügme kün teᅅgri
siz bizni küzediᅅg
körünüᅅme ay teᅅgri
- 10 siz bizni ᅅurtᅅarıᅅg
- taᅅg teᅅgri
yıdıᅅg yıparlıᅅg
yarukluᅅg yaᅅukluᅅg
taᅅg teᅅgri 5
- 15 taᅅg teᅅgri 5
- taᅅg teᅅgri
yıdıᅅg yıparlıᅅg
yarukluᅅg yaᅅukluᅅg
taᅅg teᅅgri
- 20 taᅅg teᅅgri

1
TERCÜME

1 Tan tanrı geldi,
Tan tanrı kendisi geldi;
Tan tanrı geldi,
Tan tanrı kendisi geldi.

5 Kalkınız, bütün beyler, kardeşler,
Tan tanrıyı övelim!

Gören Güneş tanrı,
siz bizi koruyun!
Görünen Ay tanrı,

10 siz bizi kurtarın!

Tan tanrı,
güzel kokulu, misk kokulu,
parıltılı, ışıltılı
Tan tanrı! 5

15 Tan tanrı! 5

Tan tanrı,
güzel kokulu, misk kokulu,
parıltılı, ışıltılı
Tan tanrı!

20 Tan tanrı!

İLÂHÎ (PARLAK, GÜÇLÜ, BİLGE TANRI)

1. ve 5. ilâhîler ile birlikte (bk. T II D. 169) bulunan bu ilâhî de, diğeri ile berâber, A. v. Le Coq (*göst. yer.*) tarafından neşredilmiştir. Daha sonraki tercüme ve izahı için bk. W. Bang (*göst. yer.*).

Diğer ilâhîlerde olduğu gibi, bu manzûmede de başta, ayrı satırda, kırmızı mürekkeple parçanın ismi olan *bağ rōšan zāvar jīrīft-nunġ başta* (“parlak, güçlü, bilge tanrı ilâhîsi”) başlığı yazılmıştır.

E. Waldschmidt ve W. Lentz, *Manich. Dogmatik aus chinesischen und iranischen Texten* (*SPAW*, 1933, XIII), s. 74 (551)’te, şimâlî iranca olup, T I α işâreti taşıyan parçanın muhtevâsı hakkında izahat verirken, bunun türkçe “Tanrı, ışık, kudret ve hikmete” adlı ilâhînin orijinali olduğu kaydedilmektedir. Varakın bir tarafındaki iranca metnin tercümesi (almancadan) şöyledir: R. (1) Bu bir . . . ilâhî ile . . . (2) tanrı, ışık, kudret (3) ve hikmet için yüksek sesle okuyalım. (4) İsa, (5) bâkire, bilgi, Mari Mani’yi (6), bütün resûlleri ile birlikte medhedelim. (7) Arzumu yerine getirin, ey iyilik yapan. (8) Vücûdumu koruyun, rûhumu kurtarın. (9) Arzumu yerine getirin, ey iyilik yapan . . .

Eserin 107. sahifesinde metin ayrıca türkçe ilâhî ile satır-satır karşılaştırılmaktadır. İranca ilâhînin sonu eksiktir; varakın ikinci tarafındaki metin ile ilgisi de, açık olarak, belli değildir.

Türkçe ve iranca ilâhîlerin mevzû ve umûmî yapısı bakımından birbirine yakın olduğu âşikâr ise de, bunlardan birinin diğeriinden tercüme edilip-edilmediği üzerinde durmak için henüz erkendir. İrancada “tanrı, ışık, kudret ve hikmet” yan-yana sıralanan ayrı isim mef-hûmlar gibi görüldüğü hâlde, türkçede son üç kelimenin sıfat olarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır; —bilhassa *küçlûğ* sözü bu hususta tereddüde yer bırakmamaktadır. Bundan başka, türkçede ilâhî bir bütün teşkil etmekte ve iki niyâz-duâyı içine almaktadır: 1. vücûdu korumak ve rûhu serbest tutmak, 2. tehlikelerden uzak durmak ve sevinç içinde bulunmak.

Aradaki farkın, tercümeden ziyâde, ilâhînin başka bir tarzda kaleme alınmış olması ile meydana geldiği üzerinde durmak belki daha doğru olur.

Bu ilâhînin, önümüzdeki şekli ile, pek mükemmel bir eser olmadığı âşikârdır. Arka-arkaya yazılan, burada işâretlere ve mıs râların durumuna göre, alt-alta sıralanmış olan mıs râların ölçüleri birbirine uymamaktadır. İlk mıs râ bu durumda fazla uzundur. Baştaki *tenğri* kelimesi, hitâp olarak, mıs râ dışı telakki edilirse, aradaki müvâzene az-çok te'min edilmiş olur. 6. ve 7. mıs râlar ile 10. ve 11. mıs râlar ilâhînin sağlam parçaları olduğu gibi, 5. mıs râ ile 8. mıs râdaki değişik tekrarlama ve bunları tâkip eden ikişer mıs râm durumu mani ilâhîlerinin şekil ve rûhuna uygundur. Mânaya göre, ilk parçası dört ve diğer ikisi üçer mıs râ hâlinde toplanan bu 10 mıs râ, hece bakımından şöyle sıralanmaktadır:

1.	mıs râ	13	hece
2.	”	9	”
3.	”	7	”
4.	”	8	”
5.	”	7	”
6.	”	8	”
7.	”	7	”
8.	”	10	”
9.	”	7	”
10.	”	7	”

METİN

- 1 tenġri yaruk küçlüġ bilgeke yalvarar biz
ötünür biz kün ay tenġrike
yaşın tenġri nom utı
mar mani firiştilarka
- 5 ut olur biz tenġrime
etüzümüzni küzedinġ
üzütümüzni boşunġ
- ıv olur biz yaruk tenġrilerke
adasızın turalım
- 10 öġrünçligin erelim

TERCÜME

- 1 Tanrı, nûrlu, kudretli bilgeye yalvarınız,
güneş ve ay tanrılara rica ederiz,
şimşek tanrı, töre saâdeti
Mar Mani ve peygamberlere.
- 5 Saâdet niyâz ederiz, ey tanrım!
vücûdumuzu koruyun,
rûhumuzu boş, serbest bırakın!
- Saâdet niyâz ederiz nûrlu tanrılardan,
tehlikelerden uzak duralım,
10 sevinç içinde olalım!

MEDHİYE (APRİNÇUR TİĞİN)

Turfan metinleri arasında T. M. 419 işaretini taşıyan bir parça α harâbesinde bulunmuş olup, $24 \times 15,5$ cm. büyüklüğünde bir kâğıt üzerine, uygur harfleri ile yazılmıştır. Başı eksik olup, kurt yenikleri ile zedelenmiş bulunan metin, ilk olarak, A. v. Le Coq (*Türkische Manichaica aus Chotscho*, II, *APAW*, 1919, Phil-hist. Kl. nr. 3, s. 7—8) tarafından neşredilmiştir. Daha sonra, diğer ilâhîler ile birlikte, W. Bang (*ayn. esr.*, s. 50—52) tarafından ele alınarak, yeni bir tercüme ve izahı yapılmıştır.

Parçanın zedelenmiş baş tarafında kalan kısım şu şekilde tamamlanmağa çalışılmıştır: [. . . başlantı] *Aprinçur [Tigin kügi t]akşutları bi tiuda*; parçanın sonunda, sahifenin son satrında şu kayıt bulunmaktadır: [*tükedi [A]prinçur Tigin kügi. (takşutları*'ndaki cemi her hâlde aynı şâire âit olup, arka-arkaya yazılmış olan iki manzûmeyi içine almaktadır).

Mani için yazılmış olduğu ileri sürülen bu manzûmenin, aynı kâğıtta bulunan, şâirin diğer eseri gibi, ilâhî üslûbunda kaleme alınmış bir medhiye olması ihtimâli de göz önünde tutulmalıdır. İlk iki mısırân başındaki (*[bizîng tenğrimiz ed]güsi*) doldurma W. Bang'a âittir (A. v. Le Coq, baş kısmı açık bırakarak, son sözü *[bel]güsi* şeklinde tamamlamaktadır). Buradaki eksiklik *begimizniñ* v. b. şeklinde de doldurulabilirdi. Bu nevi eserlerden daha sarîh nümûneler ele geçinceye kadar, bu husûsun tereddütlü kalacağı tabiidir.

Bu manzûmenin en mühim husûsiyeti şâirinin zikredilmiş olmasıdır. Aprinçur Tigin'in, bundan başka, dinî olmayan bir mevzûdaki bir eseri daha vardır (bk. 4.). Şimdiye kadar, en eski türk şâiri olarak, Mahmud Kâşgarî (bk. *Divânü lügati't-türk*, trk. trc. B. Atalay, III, 238—7)'de zikredilen Çuçu'nun ancak ismini biliyorduk. Çuçu'dan daha önce yaşamış olması muhtemel bulunan Aprinçur Tigin ise, burada eserleri ile karşımıza çıkmaktadır.

Eser, dış görünüşü bakımından dörtlükler şeklinde tanzim edilmiş olup, 12 mısırâ ihtiva eder. İlk iki mısırân baş tarafı, yukarıda da işaret edildiği gibi, zedelenmiş olup, bunların tamamlanma tecrübeleri de ancak birer teklif mâhiyetini taşımaktadır.

Baş ve son kafiyeler (bu tâbirin ifâde ettiği asıl mânaya rağmen,

bu şekilde kullanılması, kolaylık bakımından, uygun görülmüştür; bk. aş. 4) ile hece sayısı bakımından, mısralar şu şekilde sıralanmaktadır:

1. mısra	<i>bizing.....tiyür</i>	12 hece
2. "	<i>bizing.....tiyür</i>	12 "
3. "	<i>rednide.....bekrekim</i>	15 "
4. "	<i>rednide.....bekrekim</i>	13 "
5. "	<i>bilegüsüz.....tiyür</i>	10 "
6. "	<i>bilegüsüz.....tiyür</i>	10 "
7. "	<i>vajırda.....yarukum</i>	15 "
8. "	<i>vajırda.....yangam</i>	13 "
9. "	<i>kün.....bilgem</i>	13 "
10. "	<i>kün.....bilgem</i>	13 "
11. "	<i>körtle.....küzünçüm</i>	12 "
12. "	<i>körtle.....bulunçuzum</i>	13 "

Her üç dörtlükte de ilk iki mısra birbirinin aynı olup, son iki mısra da ise, pek cüz'î farklar ile birbirinden ayrılmaktadır. Msl. ilk dörtlüğün son iki mısra arasındaki fark, 4. mısra da *edgü* kelimesinin eksik olmasıdır. Dörtlüklerde son mısraların hece sayılarına dikkat edilirse, bunun kasden yapılmış olduğu anlaşılır. Diğer iki dörtlükte, her ikisinde de, son iki kelime farklıdır. İkinci dörtlükte 3. mısradaki *tüzünüm yarukum* yerine, 4. mısra da *bilgem yanğam* ve üçüncü dörtlükte ise, *külügüm küzünçüm* yerine, *burhanım bulunçuzum* bulunmaktadır.

Dörtlüklerdeki ilk iki mısraın aynen tekrar âhengi ve son iki mısraın belirli-belirsiz farkları ile tekrarlanması, mânayı kuvvetlendirmek bakımından, çok güzel bir buluştur. Dörtlükler hâlinde bulunan halk türkülerinde de mısraların aynen veya pek az bir farkla tekrarlanmasına rastlanmaktadır (krş. msl. şimâl türklerinde karşılıklı söylenen *Yiznekey* türküsü v. b.). İlk iki dörtlükte mısraların ikişer-ikişer, başta ve sonda, aynı kelimeler ile başlayıp, aynı kelimeler ile sona ermesi, üçüncü dörtlükte ise, her dört mısraın aynı kafiye ile başlayarak, sonunda ikişer (veya her dört) mısraın aynı hece ile nihâyet bulması, bu parçayı âhenk bakımından mükemmelleştirmektedir. 10—15 arasında değişen, fakat mısralar arasındaki muvâzeneyi muhâfaza eden hece sayıları da bu âhengi destekleyecek mâhiyettedir. Umûmî te'sir bakımından, ilk ilâhî (bk. 1) kadar kuvvetli olmamakla beraber, bu parça türk dörtlüklerinin değişik bir şekli için, şüphesiz, en eski bir örnek teşkil eder.

METİN

- 1 [biziñ teñgrimiz ed]güsi redni tiyür
 [biziñ teñgrimiz ed]güsi redni tiyür
 [redni]de yig meniñ edgü [teñgr]im alpım bekrekim
 rednide yig meniñ teñgrim alpım bekrekim
- 5 bilegüsüz yiti vaj[ır ti]yür
 bilegüsüz yiti vaji[r tiyür]
 vajırda ötvi biligligim tüzünüm yaruqum
 vajırda ötvi biligligim bilgem yañgam
- kün teñgri yaruqın teg köküzlügüm bilgem
- 10 kün teñgri yaruqın teg köküzlügüm bilgem
 körtle tüzün teñgrim külügüm küzünçüm
 körtle tüzün teñgrim burqanım bulunçsuzum

TERCÜME

- 1 Bizim tanrımızın iyiliği cevherdir derler,
bizim tanrımızın iyiliği cevherdir derler;
cevherden daha üstün benim iyi tanrım, alpım, kudretlim,
cevherden daha üstün benim iyi tanrım, alpım, kudretlim.
- 5 Elmas için bilenmeden keskin derler,
elmas için bilenmeden keskin derler;
elmastan daha keskin benim bilgirim, asilim, ışığım,
elmastan daha keskin benim bilgirim, bilgem, filim.
- Benim, güneş tanrı ışığı gibi, göğüslüm, bilgem,
10 benim, güneş tanrı ışığı gibi, göğüslüm, bilgem;
güzel, asil tanrım, şöhretlim, koruyucum,
güzel, asil tanrım, burkanım, bulunmazım.

ŞİİR (APRİNÇUR TİĞİN)

Şâirin ilk manzûmesi (bk. 3) ile aynı yaprakta bulunan bu ikinci şiiri de ilk defa A. v. Le Coq (*göst. yer.*) tarafından neşredilmiştir. Manzûmenin, isminin bulunması lâzım gelen, baş kısmı, maalesef, zedelenmiş olduğundan, bunun hangi maksatla yazıldığını açık olarak tesbit etmek güçtür. Sahifenin ilk iki mısırânda okunabilen *adruk öz....* ve *yüz-lügüm* sözlerinin başlığa âit bulunması mümkündür ve bu parçanın muhtevasına da uymaktadır. Yalnız açıkça anlaşılan cihet, şâirin ilk eserinde de görüldüğü gibi, diğer ilâhîlerde tesâdüf edilen husûsiyetlerin bu manzûmede bulunmaması ve muhtevası bakımından da onlardan farklı olmasıdır. Bu parçanın, bir dinî ilâhîden ziyâde, tamâmen dünyevî ve ebedî bir mevzû olan sevgi konusunda bir şiir olduğunu düşünmek daha doğru olur. Böylece burada türk lirik şiirinin ilk nümûnesi ile karşı-karşıya bulunuyoruz.

Şâirin ismini ihtiva eden satır çok zedelenmiş olup, [*tüke*]d[i] *Aprin*]çur *Tigin* [...] şeklinde tamamlanmaktadır.

Muhafaza edilen kısmının 21 mısırâ olduğu tesbit edilebilen bu manzûme, türk edebiyatında ilk nümûnesini gördüğümüz üçlükler hâlinde, şu şekilde tanzim edilmiştir:

1.	mısırâ	a.....	—	—
2.	"	a.....	—	—
3.	"	a.....	—	—
4.	"	ka.....	kadğurar men	11 hece
5.	"	ka.....	körilem	8 "
6.	"	ka.....	kavuşuğsayur men	6 "
7.	"	ö.....	öyür men	8 "
8.	"	ö.....	şün	2 "
9.	"	ö.....	öpügseyür men	10 "
10.	"	ba.....	amrakım	9 hece
11.	"	ba.....	umaz-men	7 "
12.	"	ba.....	bağırşakım	4 "
13.	"	ki.....	kiçikiem	9 "
14.	"	ki.....	umaz-men	7 "
15.	"	ki.....	yıdlığım	6 "
16.	"	ya.....	yarlıkazunun	9 "
17.	"	ya.....	birle	5 "
18.	"	ya.....	adrılmalım	8 "

19.	mısrâ	kü.....	birüng	9	hece
20.	"	kü.....	birle	6	"
21.	"	kü.....	oluralım	8	"

Eski türk şiirinde kafiye (*kafiye* esâsında "sonda, arkada gelen" mânasını ifâde etmekle beraber, burada, başta veya sonda, mısra- ların âhengini te'min eden ses benzerliği olarak kullanılmıştır) mısraın başında bulunmaktadır. Aprınçur Tigin'in bu eseri, ileride misâllerini daha çok göreceğimiz bu tarzın belki en eski nümûnesini teşkil etmektedir. Diğer bir çok unsurlar yanında, kafiye bir nazmın en mühim şartlarından biridir ve âhengi-teşkil eden unsurların belki de başında gelir. Kafiye teşkil eden hece ancak diğer hecelerden farklı ve daha kuvvetli telâffuz edildiği vakit bir âhenk unsuru olabileceğine göre, bunların vurgu altında olması şarttır. Bugün mısraaların sonunda bulunan kafiye, türkçenin bugün için tabî olan kelime vurgusuna uymaktadır. Türkçede esas vurgu kelimesinin sonunda, ikinci derecede- ki vurgu ise, kelimenin başındadır. Kelime ortasındaki heceler umûmi- yetle vurgusuz olup, bu husûsiyetlerinden dolayı, telâffuzda çok defa düşmektedir. Eski türk şiirinde asıl âhengin te'mininde esas unsur olan kafiye mısraın başında bulunduğuna göre, bu ilk hecenin, bu- günküden farklı olarak, vurgulu olması veya öyle telâffuz edilmesi icap eder. Türk şiirinde kafiyenin mısraın başından mısraın sonuna geçmesi de bu vurgu keyfiyetinin inkişâfı ile ilgili olacaktır.

Üçlülerde her üç mısra baş-kafiye ile birbirlerine bağlanmış du- rumdadır. 1. (eksiktir), 2. 3. ve 4. üçlükler kendi kafiye heceleri ile başlayan isim veya fiil şekilleri (msl. 2. *kaşığısayur men*, 3 *öpügseyür men* ve 4. *bağırsakım*) ile sona ermekte, geri kalan üç üçlükte ise, baş heceye bağlanmamaktadır. Üçlükler kendi aralarında ikişer-ikişer bağlanmış olmalıdır: 1. üçlük: —(eksik), 2. ve 3. üçlükler: *kaşığısayurmen—öpügscyürmen*, 4. ve 5. üçlükler: *bağırsakım — yıldırım* ve 6. ve 7. üçlükler: *adılmalım — oluralım*. Bundan başka son dört üç- lükte ikinci mısraaların sonu da ikişer-ikişer kendi aralarında âhenk birliği te'min etmektedir (msl. bk. 2× *umaz-men* ve 2× *-m birle*).

Mısraıldaki hece sayısına gelince, iyi muhafaza edilmiş olan son dört üçlükte oldukça düzgün bir vezin sırası müşâhede edilmek- tedir (yk. bk.).

Umûmî âhengi kuvvetlendirmek husûsunda benzer hecelerin tekrarı da mühim bir yer almaktadır (msl. 2. üçlükte kafiye hecesi ile başlayan 6 kelime ve 3. üçlükte 6 kelime bulunmaktadır).

METİN

- 2 (1) 1 a . . . . .
 3 adınçığ amraq . . . . .
 4 amraq öz-kiem . . . . .
- 5-6 (2) 1 kasinçığımın o[yü] kadgurar men
 6-7 5 kadgurduk-[ça] qaşı körtlem
 kavışığsayur men.
- 8 (3) 1 öz amraqımın oyür men
 9 oyü evirür men ödü .../çün
 10 öz amraq[ımın] opügseyür men.
- 11 (4) 10 barayın tiser baç amraqım
 12 baru yime umaz men
 bağırsakım.
- 13 (5) 1 kireyin tiser kiçigkiem
 14 kirü yime umaz men
 15 15 kin yıpar yıldığım.
- 16 (6) 1 yaruq teñriler yarlıqaz-ın
 17 yavaşam birle
 yaşıpan adrılmalım.
- 18 (7) 1 küçlüg priştiler küç birz-ün
 19 20 köz-i qaram birle
 20 külüşügin oluralım.

TERCÜME

- 1 A . . . . .
emsâlsiz sevgili . . . . .
sevgili canım . . . . .

Yavuklumu düşünüp, hasret çekiyorum;

- 5 hasret çektikçe, kaşı güzelim,
kavuşmak istiyorum.

Öz sevgilimi düşünüyorum;
düşünüp-düşünüp . . . durdukça,
sevgilimi öpmek istiyorum!

- 10 Gideyim desem, güzel sevgilim,
gidemiyorum da;
merhametlim.

Gireyim desem, küçücüğüm,
giremiyorum da;

- 15 anber, misk kokulum.

Nurlu tanrılar buyursun;
yumuşak huylum ile
birleşerek, bir daha ayrılmayalım.

- 20 Kudretli melekler kuvvet versin;
gözü karam ile
güle-güle oturaım.

ÖLÜM TASVİRİ

Başka ilâhiler (bk. 1 ve 2) ile aynı yaprakta bulunan bu parça da ilk olarak A. v. Le Coq (*Türkische Manichaia*, II, Abh. PAW, nr. 3, 1919, s. 10—12) tarafından neşredilmiştir (bir parçası için bk. W. Bang, *Manich. Hymnen, Muséon*, XXXVIII, 1925, s. 2—3). Parçanın ismi yerinde, ayrı satırda ve kırmızı mürekkeple, şu başlık bulunmaktadır: *adınçığ türkçe başık* (“başka bir türkçe ilâhi”). Metin sahife sonuna kadar devam ederek, orada kesilmektedir.

Sonu eksik olan bu manzûme şu şekilde tanzim edilmiştir:

1.	mısrâ	tü.....-elim	11	hece
2.	”	te.....-elim	11	”
3.	”	tö.....-alım	11	”
4.	”	tö.....-alım	10	”
5.	”	tö.....-ğmalar	11	”
6.	”	te.....-ğmalar	8	”
7.	”	tü.....-ğmalar	11	”
8.	”	tü.....-ğmalar	10	”
9.	”	tü.....ölmeki bar	10	”
10.	”	tü.....tüzmeki bar	10	”
11.	”	tü.....kelir tiyür	9	”
12.	”	tu.....ayar tiyür	9	”
13.	”	ü.....basar tiyür	10	”
14.	”	tu.....teğir tiyür	7	”
15.	”	tö.....tültürür tiyür	10	”
16.	”	te.....taşıkhar tiyür	10	”
17.	”	ta.....kudur tiyür	10	”
18.	”	ta.....kalır tiyür	10	”
19.	”	te.....kelir tiyür	11	”
20.	”	to.....tonku kaçışığ	10	”
21.	”	ka.....karakı tiyür	10	”
22.	”	ka.....emki tiyür	10	”
23.	”	bu.....önür tiyür	10	”

24.	mısrâ	ta.....taşıkar tiyür	13	hece
25.	"	tö.....tümen yılan	9	"
26.	"	yi.....yingen yılan	9	"
27.	"	e	—	—
28.	"	—	—	—

Burada görüleceği üzere, parçada 20. mısraâ kadar, tam kafiye olmamakla berâber (msl. ilk 4 dörtlükte *tü-*, *tu-* ve *tö-* yanında 3 dörtlükte *te-* ve 5. dörtlükte ise, *ta-* ve *te-* sırasında *to-* bulunmaktadır), mısraâlar *t-* ile başlamakta, fakat devamı bu mânada kafiye mefhûmuna pek uymamaktadır. Son kafiye bakımından, ilk 2 dörtlükte aynı eklerin tekrarlanması, 3. dörtlükte mısraâların iki-iki sıralanması vardır. 4. dörtlükte başlayan âhenk 5. dörtlüğün sonuna kadar devam eder. Tek başına kalan *kaşlğ* 'ın önündeki *tonkı* kelimesi arkasından gelen mısraân aynı yerinde bulunan *karakı* ve belki de bundan sonraki mısraâ ile de bir âhenk teşkil etmiş olabilir. *Kaşlğ* 'dan sonra bir *tiyür* 'ün unutulmuş olmak ihtimâli düşünülürse, bundan sonraki mısraâlar ikişer-ikişer benzer âhenkli heceler ile nihâyetlenmiş olur. 11. mısraâdan 24. mısraâ kadar, 20. mısraâ müstesnâ, *tiyür* şeklinin tekrarlanmış olması da dikkate değer.

Hece sayısı bakımından, 8 heceli olan 6. mısraâ ile 7 heceli 14. mısraâ dışında, bütün mısraâlar, çoğu 10 heceli olmak üzere, 9 ile 13 hece arasında değişmekte ve uygun bir vezin sağlamaktadır. 6. ve 14. mısraâlardaki eksiklik, belki de müstensih hatasından ileri gelmiştir (msl. 6. mısraâda belki, *nomun* 'dan sonra, *törüsün* ve 14. mısraâda da bir evvelkideki *tünçüle* sözüne tekabül eden bir kelime bulunuyordu).

Parçada umûmiyetle kuvvetli bir ses âhengi hissedilmektedir.

METİN

- 2 1 tüz-ün bilge kişi-ler tirile(l)im.
 3 teŋgri-niŋg | bitigin biz işidelim.
 4 tört ilig | teŋgri-lerke tapınalım.
 5 tört uluğ | emgekde kurtulalım.
- 6 5 tört ilig teŋgri- | lerde tanıgmalar.
 7 teŋgri nomın todağ-malar.
 8 tünerig yeklerke tapunuğ-malar.
 9 tümenlig | irinçü kılıgmalar.
- 10 10 tüpinte ol'uqma | ölmeki bar.
 11 tünerig tamuqa tüşmeki | bar.
 12 tümenlig yekler kelir tiyür.
 13 tumanlıg | yekler ayar tiyür.
- 14 15 tünerig tünçüle | basar tiyür.
 15 tunumluğ tegir tiyür.
 16 tös öz-e | olurup tültürür tiyür.
 17 tanmış üz-ütler | taşıkär tiyür.
- 18 20 tardıç teg et'üz-in | kodur tiyür.
 19 tavarı turguru qalır tiyür.
 20 tetrü saçlıg kurtğa yek kelir tiyür.
 21 tolılıg | buht teg tonkı qaşlıg (tiyür).
- 22 25 qanlıg buqaç | teg qaraqı tiyür.
 23 qaşguk teg qara boy emki | tiyür.
 24 burnınta boz buht önür tiyür.
 25 tamgaqınta qara tütün taşıkär | tiyür.
- 26 25 töşi ol kamuğ tümen yılan (tiyür).
 27 yineri | ol yingen yılan (tiyür).
 28 erngeki ol kamuğ . . . . (tiyür)

[eksik]

TERCÜME

- 1 Asıl, bilge insanlar toplanalım,
tanrının kitabını dinleyelim,
dört hâkim tanrıya tapınalım,
dört büyük azaptan kurtulalım.
- 5 Dört hâkim tanrıyı inkâr edenler,
tanrı sözüne değer vermeyenler,
karanlık şeytanlara tapınanlar,
on binlerce günah işleyenler!
- 10 Sonunda insanın yine şu ölmesi var,
karanlık cehenneme düşmesi var;
on binlerce şeytan gelir derler,
dumanlı şeytanlar işini görür derler.
- 15 Karanlık gece gibi, üzerine çöker derler,
sıkıntı içine düşer derler,
göğüsüne oturarak, delik-deşik eder derler,
inkârcı ruhlar dışarı çıkar derler.
- 20 Tardıç gibi vücûdunu bırakır derler,
malı-mülkü arkada kalır derler;
ters, kılı, ihtiyar dişi şeytan gelir derler,
dolmuş bulutu gibi, kara kaşlı derler.
- Kanlı çömlek gibi gözlü derler,
kazık gibi kara memeli derler;
burnundan boz bulut yükselir derler,
boğazından kara duman çıkar derler.
- 25 Göğüsünün her tarafı yılan dolu derler,
yineri ol yingen yılan derler,
parmaklarının her biri . . . . derler,

[eksik]

CEHENNEM TASVİRİ

Başı ve sonu eksik olan bu parça, şekil ve muhteva bakımından, bundan evvelki manzûmeye (bk. 5) benzemektedir. Her iki parça Turfan hafriyatında, aynı k harâbesinde bulunmuş olup, T. II. D. 178 işâreti taşımaktadır. Bunları ilk defa neşreden A. v. Le Coq (*göst. yer.*, krş. 5) sahife büyüklüğünü 5 için 16×9,4 cm. olarak kaydettiği hâlde, bu parça için 13,5×13,5 cm. ölçüsünü vermektedir. Bu ölçüleri tahkik imkânı bulunmadığından, bu iki parçayı şimdilik birbirinden ayrı parçalar olarak mutâlea etmekten başka bir çâre yoktur. Çift varaktan ibâret olan kâğıdın yarısında iki taraflı yazılı orta-iranca bir Mani ilâhîsi bulunmaktadır.

20 mısırâdan ibâret olan bu parça, kafiye ve mısırâların hece sayısı bakımından, şu şekilde sıralanabilir:

1.	mısırâ	—	..... <i>aytur tiyür</i>	—	hece
2.	"	<i>ke</i>	<i>közünür tiyür</i>	12	"
3.	"	<i>yi</i>	<i>irinür tiyür</i>	9	"
4.	"	<i>o</i>	<i>ıglayur tiyür</i>	9	"
5.	"	<i>ı</i>	<i>ulayu tiyür</i>	10	"
6.	"	<i>kö</i>	<i>közünüpen</i>	12	"
7.	"	<i>te</i>	<i>tutupan</i>	8	"
8.	"	<i>ta</i>	<i>olğurtur tiyür</i>	12	"
9.	"	<i>ta</i>	<i>aytuğ bolur</i>	12	"
10.	"	<i>i</i>	<i>istig bolur</i>	12	"
11.	"	<i>te</i>	<i>kelipenin</i>	11	"
12.	"	<i>te</i>	<i>tutupanın</i>	10	"
13.	"	<i>tü</i>	<i>tartar tiyür</i>	10	"
14.	"	<i>tö</i>	<i>tıkar tiyür</i>	10	"
15.	"	<i>ta</i>	<i>tutar tiyür</i>	10	"
16.	"	<i>mu</i>	<i>kelir tiyür</i>	10	hece
17.	"	<i>mi</i>	<i>birgeseyür tiyür</i>	12	" ?
18.	"	<i>ö</i>	—	—	
19.	"	<i>ü</i>	<i>körür tiyür</i>	8	"
20.	"	<i>ö</i>	<i>bolmaz tiyür</i>	8	" ?

Görüldüğü gibi, bu parçada, mısırâm başında veya sonunda, kafiye olarak kabûl edilebilecek bir husûsiyete rastlanmamaktadır. Mısırâ başında *t*- sesi oldukça sık (8 defa) geçer; mısırâların sonu ise, 5'te de

olduğu gibi, çokluk *-ur tiyür* ile nihâyetleniyor ve ancak 6.—7. (*-pan, -pen*), 9.—10. (*-ğ, -g bolur*) ve 11.—12. (*-panın, -penin*) mısralar kendi aralarında kafiyeli olup, diğerlerinden ayrılmaktadır. Fakat bunlar mısraları guruplar hâlinde toplamak imkânını vermemektedir (bk. msl. 8. mısra).

Hece sayısı, yukarıdaki sıradan da anlaşıldığı gibi, 8—12 arasında değişmektedir.

Ses âhengi çok kuvvetlidir ve bu bakımdan da 5'e benzemektedir. Mısraların sonunda tekrarlanmakta olan *tiyür* dikkate alınmasa bile, umûmî âhengi te'min eden sesler bunun yerini doldurmağa kâfidir. Krş. msl.

2. *Kentü kılmış kılınçı közünür tiyür*
6. *köni buyruk közüngüçi közünüpen*
12. *tanmış üzütlerig tutupanın*
13. *tünerig tamuğa tartar tiyür*
14. *töpüsün tongtaru tıkar tiyür*
15. *tamudaki yekler tutar tiyür*

Buna benzer bir üslûbun nesirde kullanılışı için bk. aş. IV, ...

- 50₉ (18) 135 l uşik-niñg lalan-ı kaçdı,
lanudur et-ig terig.
10 lanğkeşvari teg lençük erser.
naru ödmeki serig.
11 layançanğ taluy-tın naru keşser.
140 ne tigü ol anı teg erig.
12 lanğkapur bahk-nı neteg kıltı.
lakışmanı tonğa-lığ çerig.
- 13 (19) § tokıyu şeker teg tapıñgu ol.
sañgi çakravart kan-ka.
14 145 şarır-ig ayayu şakımuni-ka yükünü.
şaşimsız sapılgu ol san-ka.
15 sakı-lığ-lar arz-ı-sı şardulı arslan (.)
şahı-lığ alz-un yan-ka.
16 şat paramıt-ig şaşimsız tuşgurup.
150 saçgu ol mışvanıg tan-ka.
- 17 (20) m-a uşik-ni mani-lığ tir-ler.
mani tapmatım anta.
18 maran-mışana-nı mañğgal tir-ler.
ma-su tuđmaz men santa
19 155 maħamat pıgambar ar-a kirmiş.
mani-sız oğrı yan-ta.
20 manu levkün-ni mantılmış tir-ler
mamsdan-ta mu ol naman kanda.
- 51₁ (21) kayu aj-unta kıhlur erki.
160 [kañgımız] suu-sıñga kili.
2 kamağ il-i-niñg menğilig bolmaq-ı (.)
karaçu budun-nunğ bili.
3 kaçan-kağegi kaygu-suz yırğaz-un.
kamağ uluş-ı ili.
4 165 kara yir-ke kirginçe küç bireli tip.
kañgımız suu-sıñga tili.

- 135] harfinin *lalanā* 'sı kaçtı,
lanudur eti ve deriyi
Langkeśvara gibi *lençük* ise,
öte tarafa geçmesi güç olur;
Layançanğ denizinden öteye geçerse,
140 onun gibi insana ne demeli;
Lañkāpurī şehrine ne yaptı
Lakṣmana kahramanın askeri.
- ¶ vurup, *śakra* gibi tapınmak gerek
sanggi cakravartī hana,
145 *śarīra* 'ya hürmetle *śākyamuni* önünde tâzimle eğilip,
arayı açmadan, o sayıya katılmalıdır;
śākya 'lılar *r̥ṣi* 'sı *sūrdula* arslanı
yanına talebe olarak alsın,
ṣaṭ-pāramitā 'yı sırası ile yerine getirip,
150 iptilâları sabah rüzgârına saçmalıdır.
- ma harfi için *mani* gibi derler,
ben onda *mani* bulmadım;
maranāmsika 'ya saâdet derler,
ma-su 'yı ben itibarda tutmam;
155 *Mahāmadi* peygamber araya girmiş
mani 'sız gizli yanda;
manu levkun 'u mantılmış derler
mānistān 'da mı, o namlı nerede?
- Hangi âlemdede acabâ
160 babamızın saâdetine hudut yapılır;
bütün memleketinin mes'ûd olması
Karaçu halkının *bili*;
nice zamana kadar kedersiz râhat etsin
bütün memleketi ve halkı,
165 kara toprağa girinceye kadar güç verelim diye
babamızın saâdetine dili.

GEVEZELİK BOYASI (ÇISUYA TUTUNG)

Bundan evvelki manzûmede de işâret edildiği gibi (bk. 4), bu parça, her hangi bir şekilde belirtilmeksizin, mecmuanın 51. sahifesinin 5. satırından itibâren devam etmektedir. Yalnız ilk parçanın mısraları, muntazam olarak, ayrı satırlarda yazılmış olduğu hâlde, burada mısralar, mensûr metinlerde olduğu gibi, arka-arkaya sıralanmış bulunmaktadır. Metinde satır başlarına bir çizgi (1) ile işâret edilmiştir. Bu farklı yazış tarzı ile iki parçanın ayrı-ayrı eserler olduğu şeklen belirtilmiş sayılabilir. Parçanın nihâyetindeki kayıttan sonra 7—8 satırlık yer boş bırakılmıştır.

Eserin sonunda (bk. 53₁₂₋₁₅) yarı manzûm-yarı mensûr olarak kaleme alınmış kısmında su kayıt bulunmaktadır:

“Siçan yılında, dokuzuncu ayın onunda, güzel, nâdir Taydu kidini Kav Linhua’da, çok gevezelik etme boyası ile, gök yüzünü zorla süslemeği umduğunu göstermek için yazdım. Çisuya Tutung”.

Bu kayıt bundan önceki kısımları da içine alabilir. Eser ayrı fikirleri parçalar hâlinde ele almakla berâber, hepsi de Vapşı Bakşı’nın “gönül kökü” eserine benzemektedir. Çisuya’nın bunu istinsah eden veya nazma çeviren bir kimse olması da muhtemeldir.

51₅—53₁₂ arasında 50 satırlık yer işgâl eden bu 60 mısralık parça, baş ve son kafiyeler ile ayırt edilen 15 dördlükten teşekkül etmektedir. Muhtevâsı bakımından Burkan bilgi nazariyesinin izahı ile ilgili olan bu dördlüklere bir tek parça olarak bakılabileceği gibi, bunlar aynı mevzû etrafında kaleme alınan muhtelif parçaların bir araya getirilmesi şeklinde de telâkki edilebilir. Sâde bir dil ile gâyet açık bir şekilde ifâde edilmiş olan fikirler esere ayrı bir câzibe vermektedir.

Dördlükler şu şekilde tanzim edilmiştir:

1 ö.....	kaçar 13	2 bu.....	burkan 13	3 yi.....	ukğıt 13
ö.....	saçar 13	bu.....	turğan 13	yi.....	utğıt 13
ö.....	baçar 13	bo.....	nırvan 13	yi.....	tuyğıt 13
ö.....	açar 13	bu.....	sorğan 14	yi.....	koğıt 13

4 a.....bolup 13	5 kö.....-ın sakın 13	6 bi.....sanga 14
a.....salma 13	kö.....yakın 12	bi.....manga 14
a.....bolup 13	kö.....tözün sakın 12	bi.....anga 14
a.....kalma 13	kö.....bakın 13	bi.....munga 14
7 ya.....tiyürler 12	8 tu.....kıdığ 13	9 tu.....bolmaz 13
ya.....tiyürler 13	tu.....tudığ 13	tu.....bolmaz 13
ya.....tiyürler 13	tu.....tudığ 13	—.....— —
ya.....tiyürler 14	tü.....sıdığ 13	tu.....bolmaz 12
10 ö.....erip 13	11 ya.....erip 13	12 ö.....tuđsar 12
ö.....belğürer 13	ya.....tuymayur 13	ü.....sığurur 13
ö.....erip 13	ya.....erip 13	ö.....körser 13
ö.....törüyür 13	ya.....erür 12	ü.....erür 15
13 e.....paramılarınğ 13	14 u.....munda 13	15 a.....kol 13
e.....bolur 13	o.....sanga 13	a.....bol 13
e.....ullurar 13	u.....tušta 13	a.....yol 14
e.....közünür 11	u.....manga 13	a.....ol 13
	16 kü.....yanguta 16	
	kö.....hınhuata 14	
	kö.....kalığığ 12	
	kü.....umunmışın	

12 (14)

Buradaki dörtlüklerde muntazam mısra başı kafiyelerinden başka, asıl metne âit 15 dörtlükte mısra sonu kafiyeler de bulunmaktadır. Bu sonuncuları şu guruplar içinde toplamak mümkündür: 1. *a a a a*, 2. *a b a b* ve 3. aynı şeklin tekrarı. Bunlardan ilk guruba tereddütsüz idhâl edilebilecek olanlar 1., 6. ve 15. dörtlüklerdir. Şekil bakımından, 2., 3., 5. ve 8. dörtlükler de buraya alınabilirdi; fakat 3. dörtlükte bu durumda kafiye aynı eklerin tekrarlanmasına inhisar etmiş olurdu. Bu dörtlüğü *a b a b* şeklinde tasavvur ve *utğil* ile *koğil* kelimelerini kafiye olarak kabûl etmek, belki daha doğru olur. Bu şekilde de kafiye telâkkisinde kusurlu bir cihet kalıyor ki, o da *t* ile *d*'nin aynı sıraya gelisidir. Bu devirde bu muhitte hece sonundaki *-t* ile *-d* seslerinin birbiri ile olan münâsebeti ayrıca tetkike değer. 5. ve 8. dörtlüklerde son heceler aynı olmakla beraber, her ikisinde de aynı şeklin iki defa geçmesi daha sonraki devirlerin kafiye telakkisine uymamaktadır. 2. dörtlüğün buraya alınmasında da aynı mahzurlar vardır: her dört mısra *-an* ile bitmekle beraber, 2. ve 4. mısralardaki *-an* isim-fiil şekli olan *-ğan*'ın

tekrarlanması ile meydana gelmiştir. Burada asıl kafiye'nin *turgan* ve *sorgan* şeklinde kabûlü daha doğru olur.

İkinci guruba, tereddütsüz olarak, 2. ve 4. dörtlükler sokulabilir. 3., 5., 8., 10., 11., 12. ve 14. dörtlüklerde, daha sonraki telakkilere aykırı olan, her iki *a* yerine aynı kelime veya eklerin tekrarı bulunmaktadır. Halk edebiyatında da tesâdüf edilen bu husûsun o devirde usûle aykırı görülmemiş olması pek muhtemeldir. 13. dörtlükteki durum, o zaman için bile, pek tabii olmasa gerek. *bolur*—*közünür* kafiyesinden başka, birinci mısra'nın sonunda *paramıtlarığ* ve üçüncü mısra'da *uluşlar* bulunmaktadır ki, burada ilk kelimedeki *-ıg* aslında bulunmayıp, sonradan mâna dolayısı ile, müstensih tarafından ilâve edilmiş olabilir. Burada asıl âhenk unsuru olarak mısra başı kafiyesi bulunduğu'na göre, mısra sonu kafiyelerin ikinci derecede bir unsur telâkki edilmiş olması kolayca düşünülebilir. Onuncu dörtlükteki kafiyelerden *belgürer* ile *törüyyür* âhenk bakımından uymamaktadır. Burada ilk kelime aslında belki de *belgürür* şeklinde bulunuyordu ve ancak sonradan bunun daha yeni bir şekli olan *belgürer* ile değiştirilmiştir.

Üçüncü gurupta geri kalan 7. ile 9. dörtlükler bulunmaktadır. Birincisinde *tiyyürler* dört defa tekrarlanmaktadır. İkincisinde *bolmaz* aynı şekilde tekrarlanmış olacak. Bu son dörtlüğün 3. mısra'i eksiktir ve bu müstensihin zühûlü ile meydana gelmiş olmalıdır.

Hece sayısı bakımından dörtlük çok muntazamdır.

13 heceli mısraların sayısı	44
14 " " "	7
12 " " "	6
11 " " "	1
15 " " "	1

Aradaki farkların bir kısmı imlâ husûsiyetlerinden ileri gelmektedir. Msl. 2. dörtlüğün 4. mısra'ında *setirek* (< *sedirek*) kelimesi vardır ki, bu kelime diğer uygurca metinler ile Mahmud Kâşgari'de olduğu gibi, bugünkü şekli ile de iki heceli olarak, *sedrek* > *seyrek* şeklinde telaffuz edilmektedir. Bunun bu metinde de iki heceli olmaması için bir sebep yoktur. 6. dörtlüğün ilk mısra'ındaki *ağız-kı-a* şekli de üç hece hâlinde söylenebilir. 7. dörtlüğün 4. mısra'ındaki *-ni ok* heceleri, bugün de olduğu gibi, tek hece hâlinde birleşmiş olabilir. 12. dörtlüğün

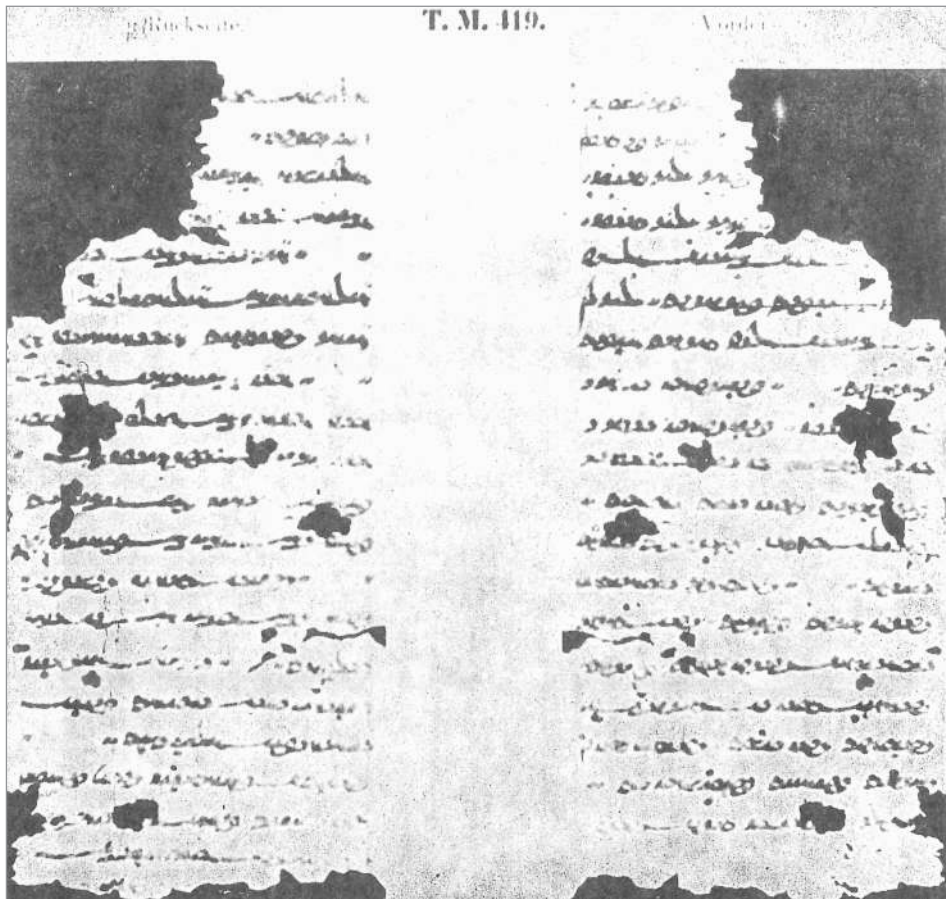
FAKSİMİLE

1. *Handwritten text line 1*
 2. *Handwritten text line 2*
 3. *Handwritten text line 3*
 4. *Handwritten text line 4*
 5. *Handwritten text line 5*
 6. *Handwritten text line 6*
 7. *Handwritten text line 7*
 8. *Handwritten text line 8*
 9. *Handwritten text line 9*
 10. *Handwritten text line 10*
 11. *Handwritten text line 11*
 12. *Handwritten text line 12*
 13. *Handwritten text line 13*
 14. *Handwritten text line 14*
 15. *Handwritten text line 15*
 16. *Handwritten text line 16*
 17. *Handwritten text line 17*
 18. *Handwritten text line 18*
 19. *Handwritten text line 19*
 20. *Handwritten text line 20*

1. *Handwritten text line 1*
 2. *Handwritten text line 2*
 3. *Handwritten text line 3*
 4. *Handwritten text line 4*
 5. *Handwritten text line 5*
 6. *Handwritten text line 6*
 7. *Handwritten text line 7*
 8. *Handwritten text line 8*
 9. *Handwritten text line 9*
 10. *Handwritten text line 10*
 11. *Handwritten text line 11*
 12. *Handwritten text line 12*
 13. *Handwritten text line 13*
 14. *Handwritten text line 14*
 15. *Handwritten text line 15*
 16. *Handwritten text line 16*
 17. *Handwritten text line 17*
 18. *Handwritten text line 18*
 19. *Handwritten text line 19*
 20. *Handwritten text line 20*

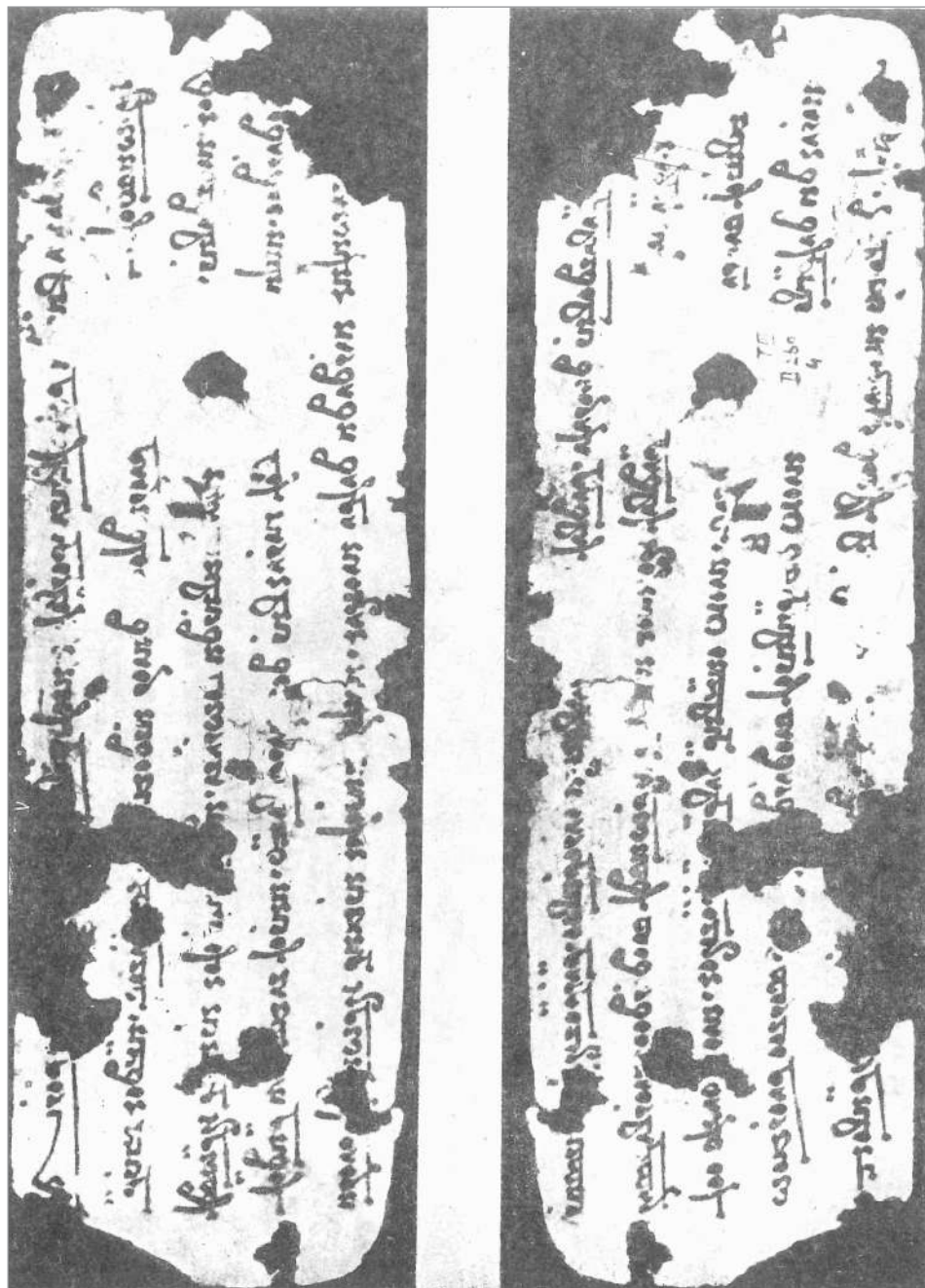
A. v. Le Coq: Türkische Manichaica aus Chocho. II. Taf. II.

3 - TM 419, str. 1-19

4 - TM 419, str. 1-21

1. *... ..*
 2. *... ..*
 3. *... ..*
 4. *... ..*
 5. *... ..*
 6. *... ..*
 7. *... ..*
 8. *... ..*
 9. *... ..*
 10. *... ..*
 11. *... ..*
 12. *... ..*
 13. *... ..*
 14. *... ..*
 15. *... ..*
 16. *... ..*
 17. *... ..*
 18. *... ..*
 19. *... ..*
 20. *... ..*
 21. *... ..*
 22. *... ..*
 23. *... ..*
 24. *... ..*
 25. *... ..*
 26. *... ..*
 27. *... ..*
 28. *... ..*
 29. *... ..*
 30. *... ..*
 31. *... ..*
 32. *... ..*
 33. *... ..*
 34. *... ..*
 35. *... ..*
 36. *... ..*
 37. *... ..*
 38. *... ..*
 39. *... ..*
 40. *... ..*
 41. *... ..*
 42. *... ..*
 43. *... ..*
 44. *... ..*
 45. *... ..*
 46. *... ..*
 47. *... ..*
 48. *... ..*
 49. *... ..*
 50. *... ..*
 51. *... ..*
 52. *... ..*
 53. *... ..*
 54. *... ..*
 55. *... ..*
 56. *... ..*
 57. *... ..*
 58. *... ..*
 59. *... ..*
 60. *... ..*
 61. *... ..*
 62. *... ..*
 63. *... ..*
 64. *... ..*
 65. *... ..*
 66. *... ..*
 67. *... ..*
 68. *... ..*
 69. *... ..*
 70. *... ..*
 71. *... ..*
 72. *... ..*
 73. *... ..*
 74. *... ..*
 75. *... ..*
 76. *... ..*
 77. *... ..*
 78. *... ..*
 79. *... ..*
 80. *... ..*
 81. *... ..*
 82. *... ..*
 83. *... ..*
 84. *... ..*
 85. *... ..*
 86. *... ..*
 87. *... ..*
 88. *... ..*
 89. *... ..*
 90. *... ..*
 91. *... ..*
 92. *... ..*
 93. *... ..*
 94. *... ..*
 95. *... ..*
 96. *... ..*
 97. *... ..*
 98. *... ..*
 99. *... ..*
 100. *... ..*